

GİRESUN MÜZESİ'NDEKİ BİZANS KURŞUN MÜHÜRLERİ*

*Nilgün ELAM***

ÖZ

Kurşun mühürler (Molybdo-bullae), Bizans merkez ve eyalet teşkilatı tarihi ve prosopografisi alanında sundukları verilerle yazılı kaynakların bilgilerini doğrulayan ve bu kaynakların karanlıkta bıraktığı hususları aydınlatan çok önemli tarihsel kaynaklardır. Bu çalışmada Giresun Müzesi envanterinde bulunan ve 6. yüzyıldan 12. yüzyıla kadarki döneme ait olan on beş adet yayınlanmamış kurşun mühür tanıtılmaktadır. Söz konusu envanterin özellikle bir kısmının (env. no: 1-8) Giresun sakinlerinden bir şahıstan mahkeme yoluyla alınması dolayısıyla kesin olarak kent civarında bulunmuş olduğunu düşünüyoruz. Bunlardan ilk ikisi, adı yazılı kaynaklarda geçmeyen ve varlığından günümüze ulaşan kurşun mühür sayesinde haberdar olduğumuz Paphlagonia doux Theodoros Komnenos (1070-1080)'a aittir. Theodoros, ilk mühürde kouropalates onursal unvanı ile doux makam unvanını, ikincisinde ise ykl. 1085 yılında terfi ettirildiğinin kanıtı olarak nobelissimos onursal unvanını taşımaktadır. Seleukeia ve Kıbrıs valiliği yapmış Aleksios Kassianos (12. yüzyıl)'a ait olan mühür müze envanterindeki kayda değer bir diğer malzemedir. Piskopos İoannes (11. yüzyıl) ile Kerasous (Giresun)daki ya da civarındaki manastırlardan birinde keşiş olan Amphilochios'a ait olan mühürler kent in ekklesiyastik prosopografisine ışık tutmaktadır. Kerasous'ta apo eparchon, hypatos ve stratelates olarak hizmet etmiş görevlilere ait altı mühür dışındaki üç mühür ise anonim niteliktedir.

Anahtar Sözcükler: Giresun Müzesi, Bizans Kurşun Mühürleri, Paphlagonia Themasi, Theodoros Komnenos, Aleksios Kassianos, monachos, hypatos, apo eparchon, stratelates, patrikios

* *Gönderim Tarihi:06.07.2020 Kabul Tarihi: 22.09.2021.* Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından kabul edilen E1105E98 numaralı "Sigillografik Kaynaklar Işığında Side Tarihi (IV.-XV. yüzyıllar)" adlı proje kapsamında desteklenmiştir. Ayrıca Şubat-Haziran 2014 döneminde Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) tarafından da desteklenmiştir. 2014 yılının Haziran ayında ziyaret ettiğim Giresun Müzesi'ndeki sigillografik malzemeyi incelememe ve yayınlamama izin veren Giresun Müzesi Müdürü Hulusi Güleç'e ve envanter sorumlusu arkeolog Abdurrahman DEMİR'e teşekkürü bir borç bilirim. ANAMED bursiyerleri olduğumuz sırada birlikte ziyaret ettiğimiz Giresun Müzesi'nde ilgili materyalin ölçülerini almamdaki yardımları için Dr. Christos Malatras'a da teşekkür ederim.

** *Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ESKİŞEHİR. nelam@anadolu.edu.tr,ORCID: 0000-0001-6966-4778*

BYZANTINE MOLYBDOBULLAE IN THE GİRESUN MUSEUM

ABSTRACT

The Byzantine lead seals (molybodobullae) are significant historical sources, confirming the information of written sources with the data they provide on the history of Byzantine central and provincial organization and prosopography as well as bringing to light hitherto unknown issues. In this study, fifteen unpublished lead seals from the inventory of Giresun Museum dated from the 6th to the 12th century are presented. We think that especially a part of the sigillographic material (nos. 1-8) should have been found precisely in the vicinity of the city since it was confiscated by the court from an inhabitant of Giresun. The first two specimens belong to Theodoros Komnenos (1070-1080), doux of Paphlagonia, who is not mentioned in the literary sources and about whom we have information thanks to the lead seal found. The first specimen shows that Theodoros carried the honorary title of kouropalates and was titled as the doux, and the second one portrays him carrying the honorary title of nobelissimos as a proof for his promotion (about 1085). The other significant seal belongs to Alexios Kassianos, governor of Seleukeia and Cyprus (12th c.). An 11th century seal used by bishop Ioannes and another used by monk Amphilochios, who obviously had been resident of a monastery in Kerasous or around, shed light on the ecclesiastical prosopography of the city. Six seals belong to people who apparently functioned as apo eparchon, hypatos, or stratelates in the city, and three seals are of anonymous character.

Keywords: Giresun Museum, Byzantine Lead Seals, Theme of Paphlagonia, Theodoros Komnenos, Alexios Cassianos, monachos, hypatos, apo eparchon, stratelates, patrician

Giriş

Kerasous (Giresun), Koloneia (Şebinkarahisar)'ya giden yolun son durağında ve kuzeyden gelip Anadolu içlerine giden ticarî yolun başlangıç noktasında bulunan ve bu konumu sayesinde Bizans İmparatorluğu'nun Karadeniz kıyısındaki önemli liman kentlerinden biri idi. Kurşun mühürler sayesinde Kerasous'un 7. yüzyıl sonunda [genel olarak Trapezous (Trabzon) da dahil Lazika bölgesinde] görev yapan *kommerkiarios* (gümrük memuru) unvanlı malî bürokratlardan birinin makam yeri¹ ve bu bakımdan 730lu yıllardan itibaren *emperyal kommerkion* statüsünde bir kent olduğu² açıktır. Kerasous manastırlarından biri 11. yüzyılda Ermeni İncillerinin özelliklerini taşıyan el yazmalarının üretildiği “scriptorium (yazıhane)” ile ün yapmıştır. Kent, 840 yılına kadar Armeniakon Theması'na bağlı bir idarî birim olarak kalmıştır. Bu tarihte Chaldia Theması³ kurulduğu zaman bölgeye nüfuz etmeye çalışan

¹ George Zacos-Alexander Veglery, *The Byzantine Lead Seals*, C: I, Basel 1972, no. 164, s. 178-179.

² Zacos-Veglery, *a.g.e.*, no. 250.

³ Chaldia Theması, başkenti Trapezous kenti ile birlikte Kerasous (Giresun), Rhizaios (Rize), Polemonion (Fatsa) ve Paiperta (Bayburt) kentlerinin bağlı bulunduğu askerî-idarî bir

Türkmenlere karşı Bizans arazisini savunan bir birliğin (*bandon*)⁴ konuşlandırıldığı kale-kent (kastron) görünümünü almıştır. 1301 yılının Eylül ayında Trabzon İmparatoru II. Aleksios Komnenos (1297–1330), Türkmenleri Kerasous'ta yendiğinde, kentnin kalesi, Stephanos Sgouropoulos'un bu zaferi kutlamak üzere kaleme aldığı bir methiyeye konu olmuştur. İki ana evreye tarihlenen kent surları (ilki, olasılıkla 1301 yılına aittir) Fatih Sultan II. Mehmet (1451-1481) dönemindeki Osmanlı fethine (1461) kadar ayakta kalmıştır.⁵

Harita 1: Geç Antik çağda Roma eyaletleri (M.S. 400). Haritayı Düzenleyen: Rüveyda Ceylan.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Pontus#/media/Dosya:Dioecesis_Pontica_400_AD.png (20.02.2021)

birimdi. Chaldia Theması için bkz. Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Washington, 1985, 299-318; Αλέξιος Σαββίδης, Θέμα Χαλδίας. *Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των Βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7^{ος}-11^{ος} αι.)*, Αθήνα 1998, s. 287-297; *The Oxford Dictionary of Byzantium (ODB)*, ed. Alexander Kazhdan, C: I, Oxford – New York 1991, s. 404-405.

⁴ Bandon (βάνδον) (çğ. βάνδα) 8.-11. yüzyıllar arasında İmparatorluğun thema ordularının en temel birimi idi. Beş ila yedi bandon her themada sayıları birden fazla olan ve *tourma* adı verilen idari-askeri alt birimini oluşturmaktaydı. Her bandon, 200-400 piyade ile 50-100 süvariden oluşturmaktaydı ve *komes* (kont) unvanına sahip bir komutanın emri altındaydı. Bkz. *ODB*, s. 250, 462.

⁵ Νίκος Βέης “Η εν Κερασούντι μονή του Αγίου Επιφανίου και ο μητροπολίτης Αλανίας Νικόλαος (δύο έγγραφα των ετών 998 και 2 Μαΐου 1024),” *Αρχαίον Πόντου*, C: XVI, 1951, s. 255-262; Eric McGeer-John Nesbitt-Nicholas Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, C: IV. The East, Washington 2001, s. 85, 101.

1.Theodoros Komnenos Kouropalates ve Paphlagonia (Themasi) douxu [1070ler-1080ler (1080)]

Envanter no: 4. Bulunduğu yer: Giresun civarı. Satın alma. Ölçüsü: Çapı: 21.80 mm. Kalınlık: 2.99 mm. Ağırlığı: 18.80 gr. Paraleli: Dumbarton Oaks koleksiyonu (BZS.1958.106.4551) ve House Gorny Müzayede Evi Satış Kataloğu (no. 62) (20 Nisan 1993), mühür no. 722; Yayınlar: Eric McGeer-John Nesbitt-Nicholas Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, C: IV. *The East*, Washington 2001, no. 11. 4; Jean Claude Cheynet, “L’iconographie des sceaux des Comnènes, Siegel und Siegler,” *Akten des 8. Internationalen Symposions für Byzantinische Sigillographie*, 2005, s. 61, no. 39. Yayınlanmamış.

Ön yüz: Aziz Demetrios, ayakta, cepheden. Kısa khiton ve khlamys giyiyor. Asker kıyafetli. Sağ elinde mızrak tutuyor, sol eliyle yerde duran kalkana yaslanmış. Sol ve sağ boşlukta yazıt. Sol taraftaki silik:

Δ|Η|ΜΗ|ΤΡ|Ι|Ο|C: [O ἄγιος] Δημήτριος. (Aziz Dimitrios). İnci bordür.

Fig. 1a (ön yüz)

Fig. 1b (arka yüz)

Arka yüz: Yedi satır yazıt. İnci bordür.

+KER,Θ,|.ΩCΩΔΘΛΩ|..ΟΔΨΡΩΚΗ|ΠΑΛΑΤ,ΣΔΗ|ΠΑΦΛΑΓΟ.|.ΩΚΟΜΝΗ|- ΝΩ -
Açılımı: K(ύρι)ε βοήθ(ει) τῷ σῶ δούλω [Θε]οδώρω κου[ρο]παλάτ(η)
(καὶ) δου[κὶ] Παφλαγο[ν(ίας) τ]ῷ Κομνηνῷ

Anlamı: Tanrı(m), kulun kouropalates ve Paphlagonia douxu Theodoros Komnenos'a yardım et!

Bu mühürün (Dumbarton Oaks koleksiyonundaki paralelinde de) arka yüzünün hemen hemen her satırında ve kısaltma yapmanın mümkün olmadığı yerlerde bir harf atlandığı görülmektedir. Theodoros Komnenos'un *kouropalates* ve Paphlagonia (?) (Παφλαγονίας olarak okunmuştur) *douxu* olarak görüldüğü bir mühür, İstanbul'da bulunmuş ve yayınlanmıştır.⁶ Başka bir (belki de aynı) örneği Gorny Müzayede Evi'nin satış kataloğunda ortaya çıkmıştır.

*Kouropalates*⁷ unvanını taşıyan Theodoros Komnenos'un görev yaptığı Paphlagonia Themasi, Anadolu'nun kuzey kıyısı boyunca uzanmaktaydı. Arazisi,

⁶ Sophrone Petrides, “Plombs byzantins,” *Échos d'Orient*, C: V, S: 5, 1902, s. 306, no. 6.

⁷ *Kouropalates*, yüksek dereceli onursal bir unvan. Geç Antikçağ'da Roma imparatorluk sarayının bakımı ve idaresinden sorumlu (*cura palatii*) olan ve protokolde ikincil derecedeki

komşu Opsikon ve Boukellarion temaları dâhil aşağı yukarı Geç Antikçağdaki Paphlagonia bölgesine tekabül etmekteydi.⁸ İmparator Konstantinos

spectabilis ya da nadiren *nobilis* unvanlı memurlar vardı. I. Justinianos (527-565), yeğeni II. Justinianos (685-695 ve 705-711)'u bu makama atadığında *kouropalates* unvanı önem kazandı. 9.-10. yüzyıllarda bir göreve karşılık gelmeyen en yüksek onursal unvanlardan birine dönüştü. Saray hiyerarşisinde imparatorun en yakın akrabalarına verilen *caesar* ve *nobilissimos* unvanlarından sonra geliyordu. 10. yüzyılda II. Nikephoros Phokas (963-969)'ın kardeşi Leon'a bu unvanı vermesi önemini koruduğunu göstermektedir. 11. yüzyılda Katakalon Kekaumenos gibi hanedan dışından önemli generallere bahşedildi. Komnenos Hanedanı döneminde (1081-1185) önemini yitirdi. 9. yüzyılın protokol kitabı Philotheos Kleterologionu'na göre; *kouropalates* unvanı bağışlanan kişilere nişanesi olarak kırmızı khiton (tunik), khimation (pelerin) ve kemer verilmekteydi. 9. yüzyılın başında unvanın hanedan üyelerine bahşedilmesiyle birlikte bu nişanelerin erguvan renginde olduğu görülmektedir. 11. yüzyılın sonunda önemini yitiren unvanın sembolü artık yeşil renktedir. Bkz. John B. Bury, *The imperial administrative system in the ninth century, with a revised text of Kleterologion of Philotheos*, London 1911, s. 21, 33-35. Guiland, bu unvanın Ermeni ve Gürcü kralları gibi yabancı hükümdarlara da verildiğini ileri sürmüştür. Bkz. Rodolphe Guiland, *Titres et fonctions de l'Empire byzantin*, London 1976, plate II, s. 187-249; Ayrıca bkz. Nicholas Oikonomides, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris 1972, s. 96, not. 49. Guiland'a karşı çıkan Stratos, 7. yüzyılda Herakleios (610-641)'un bazı Ermeni prenslerine bu unvanı verdiğini, çok kısa süreliğine Bizans idaresinde kaldığı için İberia presnise böyle bir unvan verilmiş olamayacağını ortaya koymuştur. Bkz. Ανδρέας Ν. Στράτος, «Κουροπαλάται κατά τον Ζ' αιώνα, Βυζαντινά, C: V, 1973, s. 51-56; Ernest Stein, *Histoire du Bas-Empire. De la disparition de l'empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565)*, C: II, Paris – Bruxelles – Amsterdam, 1949-1959, s. 739-746; ODB, s. 1157. Kadınlara verildiğinde *kouropalatisa* olarak telaffuz edilmekteydi. 12. yüzyıla tarihlenen kouropalatisa Maria'ya ait bir kurşun mühür bunun kanıtıdır. Bkz. Werner Seibt –Alexandra Wassiliou Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich, C: II. Zentral und Provinzialverwaltung*, Wien 2004, s. 242-249.

⁸ Roma döneminde kuzeybatı Anadolu'daki bir eyalet olan Paphlagonia ismi, Pamphlagonia, Panphlagonia, Paphlagounia ve Pephlagonia (Παμφλαγονία, Πανφλαγονία, Παφλαγονία, Πεφλαγονία) gibi farklı şekillerde telaffuz edilmiştir. Themalar Teşkilatının gelişme sürecinde Paphlagonia, kaynaklara en erken 826 yılında yansımaktadır. Bu tarihte adı meçhul bir Paphlagonia strategosundan bahsedilmesi themanın 820li yıllarda kurulduğunu göstermektedir. Yayıldığı arazi Karadeniz'in Tios ile Sinop arasındaki sahil şerididir. Mevcut mühürlere anlaşıldığına göre başkenti Gangra (Çankırı) idi. Bunun yanı sıra 10. yüzyıla ait bir mühür, Amastris'te oturan ve deniz kuvvetlerini idare eden bir *katapanos*un varlığına tanıklık etmektedir. Bkz. McGeer-Nesbitt-Oikonomides, *a.g.e.*, no. 11.16, 11.17, ve 12.1-5). Ayrıca, Paphlagonia strategosunun astı olan (muhtemelen Kamici adında ve kesin olarak "tourmarches" rütbesinde) bir subaya ait olan 11. yüzyıl mühürü (Jean Claude Cheynet, "Les sceaux du musée d'Iznik" *Revue des études byzantines*, C: XLIX, 1991, no. 13) ve Paphlagonia'daki local düzey görevlilerinden meçhul (*topoteretes* mevkiinde) bir şahsa ait olan 10. yüzyıl mühürü (Paul Speck – Claudia Sode, *Byzantinische Bleisiegel in Berlin*, C: II, R. Habelt, Bonn 1997, no. 306) günümüze kadar ulaşmıştır. Paphlagonia bölgesinde çok sayıda manastır yerleşimi bulunmaktaydı. Bölge sakinlerinin Bizans toplumunda kötü bir ünü vardı. Bununla birlikte genellikle seçkin pozisyonlara geldikleri bilinmektedir. Bkz. Konstantinos Porfirogenitos: *Constantino Porfirogenito de Thematis. Introduzione, Testo Critico, Commento*, ed. A. Pertusi, Vatican City 1952, s. 136-37; Oikonomides, *Listes*, s. 349; ODB, s. 1579; Klaus Belke, *Tabula Imperii Bizantini (TIB), Band IX, Paphlagonien und Honorias*, Wien 1996, s. 74vd.; Lounghis 1998: 275-85. 447-57; Paul Magdalino, "Paphlagonians in Byzantine High Society," *Byzantine Asia Minor (6th -12th century)*, ed. S. Lampakis, Athens, 1998, 141- 50.3; McGeer-Nesbitt-Oikonomides, *a.g.e.*, s. 25.

Porphyrogennitos, *De Thematribus* adlı eserinde başkentinin eskisi gibi Gangra (Çankırı) olduğunu ve dört müstahkem kente daha sahip olduğunu [Amastris, Ionopolis (İnebolu), Kastamone (Kastamonu), Pompeiopolis (Taşköprü)] yazmaktadır.⁹ Özellikle Amastris, önemli bir liman kentiydi. Paphlagonia bölgesinin thema statüsü kazanmadan önce (komşu Boukellarion Theması'ndan ziyade) Armeniakon Theması'na bağlı olduğu düşünülmektedir. Amastris'te denizdeki filosundan sorumlu *katepano* adlı bir âmîrin bulunması, diğer themalardan en önemli farklılık olarak kabul edilmektedir.¹⁰ Ayrı bir idari birim olarak yapılan Amastris'e böylesine büyük bir önem atfedilmesinin nedeni herhalde Rusların Karadeniz'deki deniz faaliyetleri sırasında oynadığı rolle ilişkilidir.¹¹

Arap haritacılar İbn Hurdâzbih (*Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*) ve İbn Fakih el-Hamedânî [*Kitâbü (Aḥbâri)'l-Buldân*] eserlerinde themanın 5,000 askerden oluşan bir birliğe ve 5 müstahkem kaleye sahip olduğunu kaydetmektedir.¹² 1071 yılındaki Malazgirt Savaşından sonra, bölgenin büyük kısmı, Selçuklu Türklerinin eline geçmiştir; İmparator II. İoannes Komnenos (1118-1143)'un 1130lu yıllardaki askerî operasyonları sırasında kıyı şeridi yeniden Bizans idaresi altına girmiştir. Fakat iç kısımlar Türklerin kontrolü altında kalmıştır. Paphlagonia, IV. Haçlı Seferi'nden (1203) sonra Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurucularından David Komnenos tarafından ele geçirilmiştir. 1204 yılında Nicaea (İznik) İmparatoru I. Theodoros Laskaris (1204/05–1221/22), Amastris'in batı kısımlarını ele geçirmiştir. 14. yüzyılın sonlarına kadar Bizans idaresinde kalmış, bu yüzyılda bir tarihte Türk ya da Cenevizli idaresi altına girmiştir.¹³

Theodoros'un Paphlagonia Theması'nda bulunduğu görev, taşıdığı *doux*¹⁴ unvanında ifadesini bulmaktadır. Theodoros Komnenos'un aynı unvanı taşıırken

⁹ Konstantinos Porfirogenitos, *a.g.e.*, s. 72.19 ve 137.

¹⁰ *ODB*, s. 1579; McGeer-Nesbitt-Oikonomides, *a.g.e.*, s. 25; Warren Treadgold, *Byzantium and Its Army, 284-1081*, Stanford 1995 s. 114-115, 142.

¹¹ Treadgold, *a.g.e.*, s. 31, 69.

¹² Konstantinos Porfirogenitos, *a.g.e.*, 136; *ODB*, s. 1579; Treadgold, *a.g.e.*, s. 67-69.

¹³ *ODB*, s. 579.

¹⁴ *Doux* (δουξ); (Latince *dux*), Diokletianus döneminde (284-305) (ilk olarak 289 yılında) teknik bir anlam kazandı. Sınır birliklerinin (*limitanei*) iç bölgelere çekilmesiyle bu birliklerin komutanı *dux limitis provinciae illius* unvanıyla tanımlanmıştır. 492 yılında I. Anastasios (491-518), hareketli *comitatenses* birliklerini *doux* unvanlı komutanların emrine vermiştir. *Doux*, normalde sivil idareden ayrı olarak iş görmekteydi; sadece birkaç eyaletteki (İsauria, Mauretania, Thebai) valilerin idarî ve askerî yetkileri vardı. Ayrıca *doux* eyaletlere yerleştirilen askerî birlikleri de idare ettiğinde bazı istisnalar yaşanmıştır. Roma idarî sisteminin gerilemesiyle birlikte, *doux* unvanı *moira adı verilen birliğe* komuta eden alt düzey subaylara (*merarches*) verilmeye başlanmıştır. Bkz. *Das Strategikon des Maurikios*, ed. George T. Dennis, Wien 1981, I.3.10-15, özellikle 12-13, s. 86: I.3, 10-15: “Στρατηγός τοίνυν προσαγορεύεται ὁ τοῦ παντός στρατοῦ κορυφαῖός τε καὶ ἡγεμὼν, ὑποστράτηγος δὲ ὁ τὴν δευτέραν τούτω τάξιν ἐκπληρῶν. Ὁ δὲ γε μεράρχης ἐστὶν ὁ τοῦ μέρους τὴν ἀρχὴν ἐμπιστευμένος, μοιράρχης δὲ ὁ τῆς μοίρας ἄρχων, ὁ λεγόμενος δοῦξ. [*Strategos (general) tim*

ve Makedonia bölgesindeki *Pelagonia douxu* iken kullandığı bir mühür¹⁵ ve daha düşük seviyedeki *protosebastos* onursal unvanıyla görüldüğü bir mührü¹⁶ daha mevcuttur.

2.Theodoros Komnenos nobelissimos ve Paphlagonia (Themasi) Douxu (11. yüzyılın ikinci yarısı) (1085)

Envanter no: 5. Bulunduğu yer: Giresun civarı. İstirdat. Ölçüsü: Çapı: 31.18 mm. Kalınlık: 3.50 mm. Ağırlığı: 21.50 gr. Paralel(ler)i: Dumbarton Oaks koleksiyonu (BZS.1947.2.1097). Spink Müzayede Evi Satış Kataloğu (no.127), (7 Ekim 1998), mühür no. 42 (Zacos Koleksiyonundan). Yayınlar: Nesbitt-Oikonomides, *a.g.e.*, no. 11.5; Jean Claude Cheynet, *Byzantine Seals, The Zacos Collection, Part I (7 October 1998), Spink Auction 127, (from the Zacos Collection), London 1998, mühür no. 42.*Yayınlanmamış.

Ön yüz: Aziz Demetrios, ayakta, cepheden. Kısa khiton ve khlamys giyiyor. Asker kıyafetli. Sol elinde mızrak tutuyor, sol eliyle yerde duran kalkana yaslanmış. Sol boşlukta yazı: Θ|ΔΗ|Μ|Η -. Sağdaki devamı silinmiş. Açılımı: Ὁ ἄγιος Δημή[τριος] (Aziz Dimitrios)

*ordunun başı ve lideri olarak adlandırılır. Hypostrategos ise ondan sonra ikinci sırada gelen bir emir subayıdır. Tüm birliğin komutası generale emanet edilir. Merarches, aynı zamanda doux olarak da adlandırılan moira'nın komutanıdır]. Thema ordularının komutanları (strategos) general rütbesindeki subaylardı. 10. yüzyılın ilk yarısına kadar domestikos tôn scholôn (δομέστικος τῶν σχολῶν) gibi yüksek rütbeli subaylara verilen bu unvan, daha sonra ordudaki profesyonel birliklerin (tagma) komutanının (strategos) yanında sınır birliklerine komuta eden subaylara verilmeye başlandı. 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bu unvan, doukaton adı verilen geniş bir bölgeye konuşlandırılan birliklerin komutanını tarif etmeye başlamıştır. Antiocheia (Antakya) (969'dan sonra), Chaldia (969), Thessalonike, Adrianopolis (971'den sonra), Mezopotamia (976) ve İtalya. Koloneia Themasi'nin bir douxu, Amorion'un Kırk-iki Martyri Hikâyesi'nde konu edilmektedir. Ancak bu resmî terminolojiyi yansıtmayabilir. Ahrweiler, katepano ile doux unvanlarını özdeşleştirmektedir. Bkz. Helene Ahrweiler, "Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IX-XIème siècles" *Bulletin de correspondance hellénique*, C: LXXXIV, 1960, s. 65-66. 11. yüzyılda strategosların yerine doux geçmiştir. Bkz. Oikonomides, *a.g.e.*, s. 344, 354; Jean Claude Cheynet, "Du stratège au duc: Chronologie de l'évolution au cours du XIe siècle," *Travaux et Mémoires*, C: IX, 1985, s. 181-194. Terim, aynı zamanda filo komutanları anlamına gelen doux ile birlikte domestikos tôn scholôn'a uyarlanmıştır. Bkz. Nicholas Oikonomides, "L'évolution de l'organisation administrative de l'Empire byzantin au XIe siècle (1025-1118)," *Travaux et Mémoires*, C: VI, 1976, s. 142. 12. yüzyıldan sonra küçük themaların idarecileri bu unvanla anılmaya başlanmıştır. Bkz. Dimiter Angelov, "Sur la question de l'administration des thèmes dans le despotat d'Epire et dans l'empire de Nicée (Bulgarca)" *Byzantinoslavica*, C: XII, 1951, s. 60; Doux hakkında genel bilgi için bkz. Otto Seeck, "Dux" *Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, C: V/2, Stuttgart, 1905, s. 1869-1875; *ODB*, s. 659. Topotērētēs (τοποτηρητής), doux'un astı idi. *Topoterētēs* için ayrıca bkz. *ODB*, s. 2093.*

¹⁵ Andreas David Mordtmann, Μολυβδόβουλλα Κομνηνών. *Memoires du Syllogue littéraire grec de Constantinople, Supplément archéologique*, C: XIII, 1879-1880, s. 47; Petrides, *a.g.m.*, s. 305-307, özellikle s. 306, no. 6.

¹⁶ Gustave Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire Byzantine*, Paris 1884, s. 645, no. 29.

Fig. 2a (ön yüz)

Fig. 2b (arka yüz)

Arka yüz: Yedi satır yazıt. İnci bordür.

- · - | + KER,Θ,| ΤΩCΩΔΗ,|ΘΕΟΔΩΡ,|ΝΩΡΕΛΙCΙΜΩ|SΔΗ.ΠΑΦΛΑΓ,|ΤΩΚΟΜΝΗ|- ΝΩ-
Açılımı: Κύριε β(οή)θ(η) τῷ σῷ δού(λω) Θεοδώρ(ω) νοβελλίσιμω (καὶ)
δου(κι) Παφλαγ(ονίας) τῷ Κομνηνῷ

Anlamı: Tanrı(m), kulun nobelissimos ve Paphlagonia douxu Theodoros Komnenos'a yardım et!

Bu mühürdeki Theodoros, 4 nolu mühürün sahibiyle aynı kişidir. Nesbitt ile Oikonomides'in bu şahsın *kouropalates* iken *nobelissimos*¹⁷ unvanıyla

¹⁷ *Nobelissimos* (νοβελίσσιμος), üst düzeyde bir onursal unvandır. Latince karşılığı olan *nobilissimus*, 3. yüzyılda emperyal bir sıfat olarak ortaya çıkmıştır. Zosimos'a göre I. Konstantinos (305-337) döneminde hanedanın bazı üyeleri için *caesarın* altında bir unvan olarak yaratılmıştır. Bkz. Zosimos, *Historia Nova*, ed. Ludwig Mendelssohn, Leipzig 1887, s. 2.39.2. İmparator I. Justinianos (527-565)'un amcası I. Justinos (518-527) da tahta çıkmadan önce bir *nobelissimos* idi. Unvan, Justinianos döneminde bir süreliğine kullanılmamıştır. İmparator Herakleios (610-641)'un Martina'dan olan oğlu Heraklonas'a ve daha sonra V. Konstantinos (741-775)'un oğlu Niketas'a verilmiştir. 9. yüzyılın Bizans bürokrasisine dair en uzun ve en önemli listeleri içeren Philotheos'un Kletorologionu'na göre *nobelissimos*, protokolde *caesar* (καίσαρ) ile *kouropalates* (κουροπαλάτης) arasında yer almaktaydı. 9. yüzyıl tarihçisi Theophanes, *nobelissimos* unvanı olan şahısların kostümünü altın bir pelerin (chlaina) ve taç (stephanos) olarak tanımlamaktadır. Theophanes: *The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*, eds. Cyril Mango-Roger Scott, Oxford 1997, s. 613. Daha sonraki kaynaklar taçtan bahsetmemektedir. 10. yüzyılda kaleme alınan De Ceremoniis adlı eser, *nobelissimos* unvanına yeşil ya da kırmızı bir pelerin atfetmektedir. *Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De ceremoniis aulae Byzantinae libri duo*, C: I, ed. J. Reiske, Bonn 1829, s. 227, 229; Oikonomides, *Listes*, 97, not. 51. *Nobelissimos*, 11. yüzyıl ortalarına kadar sadece hanedan üyelerine verilen onursal bir unvandı. Ancak aynı yüzyılın sonlarında en üst düzey subaylara da verilmeye başlanmıştır. Tahta çıkışından önce bu unvanla onurlandırılan Aleksios Komnenos (1081-1118) bu generallerdin ilki idi. 12. yüzyıldan itibaren bu unvanı taşıyanların sayısındaki artış önemini kaybettiğini göstermektedir. Bu yüzden *protonobelissimos* (πρωτονοβελίσσιμος) ve *protonobelissimohypertatos* unvanları icat edilmiştir. Bkz. Bury, *a.g.e.*, s. 35-36; Oikonomides, *a.g.e.*, s. 97; *Protonobelissimohypertatos* mühürleri için bkz. Alexandra Wassiliou – Seibt, *Corpus der byzantinischen Siegel mit metrischen Legenden*. C: II. *Einleitung, Siegellegenden Von NY Bis Inklusiv Sphragis*, Wien 2016, no. 2788-9; *ODB*, s. 1489-1490. Laurent, Dölger'in hipotezine karşı çıkarak, bu unvanın 12. yüzyıldan Palaiologosların 1261 yılında tahta çıkışına kadarki dönemde kullanıldığını ileri sürmüştür. Bkz. Vitalien Laurent, "Notes de titulature byzantine" *Echos d'Orient*, C: XXXVIII, S: 195-

onurlandırılmak suretiyle terfi ettirildiği görüşünü desteklemektedir (Giresun müzesinde Theodoros'u her iki unvanla anan mühürler bulunmuş olması dolayısıyla). Theodoros Komnenos, Dumbarton Oaks koleksiyonunda, Spink Müzayede Evinde ve Giresun Müzesi'nde bulunan üç mührün de sahibidir. Dumbarton Oaks'takilere göre daha muntazam olan iki mühür, Theodoros'un *kouropalates* iken *nobelissimos* unvanı verilerek terfi ettirildiği zaman daha özenli bir mühür ustasına sipariş verdiğini göstermektedir.

Konstantinos Barzos'un Komnenos ailesinin üyelerini konu alan monografik eserinde Theodoros'tan bahis yoktur. Nesbitt ve Oikonomides'e göre, bu şahsın net kimliği, anne tarafından Komnenos ailesiyle akraba olan ve 1080 yılında Paphlagonia'da yaşayan Theodoros Dokeianos ile özdeşleştirilmeyorsa, meçhuldür.¹⁸

3. Aleksios Kassianos (12. yüzyıl)

Envanter no: 9128 Bulunduğu yer: Giresun civarı. Satın alma. Ölçüsü: 27.87 mm. Kalınlık: 3.19 mm. Ağırlığı: 12 gr. Parallell(er)i: Dumbarton Oaks koleksiyonu (BZS.1955.1.4175); Orghidan koleksiyonu. Yayın(lar): Vitalien Laurent, *Documents de Sigillographie Byzantine: La Collection C. Orghidan*, Presses universitaires de France, Paris 1952: no. 438. Yayınlanmamış.

Ön yüz: Üç satır yazıt. +|CΦΡΑ|ΓΙΚΑΛΕ|ΖΙΟΒ: İnci bordür.

Açılımı: + Σφραγίς Ἀλεξίου

Fig. 3a (ön yüz)

Fig. 3b (arka yüz)

Arka yüz: Üç satır yazıt. ΤΟΥ|ΚΑCΙΑ|ΝΟΥ. İnci bordür.

Açılımı: τοῦ Κασσιανοῦ

Anlamı: Aleksios Kassianos'un (mührü)

Bizanslı tarihçi İoannes Kinnamos, Aleksios Kassianos'un 1155 yılı civarında Seleukeia Theması'nda *doux* olduğundan bahsetmektedir.¹⁹ Tarihiye

196, Paris 1939, s. 362-364; Franz Dölger, *Byzantinische Diplomatik: 20 Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner*, Buch-Kunstverlag Ettal, Ettal 1956, s. 26-33.

¹⁸ Konstantinos Barzos, *Ἡ γενεαλογία των Κομνηνών*, C: I-II, Thessalonike, 1984, no. 9.

¹⁹ Kinnamos: *Ioannis Cinnami Epitome Rerum Ab Ioanne Et Alexio Comnenis Gestarum*, ed. Augustus Meineke, Bonn 1836, s. 179.10-180.3 ve 268.10-21.

göre, Kilikya'nın Ermeni prensi II. Toros, 1157 yılında bölgedeki kentlerin çoğunu ele geçirmiş, bunun üzerine İmparator I. Manuel, Toros'a karşı şahsen komuta ettiği birliklerle Kilikya'ya yürütmeyi planlamıştır.²⁰ Ancak sefere çıkmadan önce Aleksios Kassianos'a bölgesindeki milis güçleri savaşa hazırlamasını emretmiştir.²¹ Böylece Manuel'in hızla ilerlemesi mümkün olacaktı. Ancak Seleukeia birlikleri planlandığı zamanda harekete geçemeyince,²² Aleksios Kassianos, Manuel'i takip ederek Toros'u yakalamak üzere gönderilmiştir. Manuel'in 1158 sonbaharında Toros'u ani bir baskınla yakalama planı Latin bir hacının ihaneti yüzünden başarısızlığa uğramıştır.²³

Aleksios Kassianos, 1152 ila yaklaşık 1176 yılı arasındaki dönemde Kıbrıs'ta *doux* olarak görünmektedir. Neophytos, onun İoannes Kretikos'un Kıbrıs başpiskoposluğu sırasında adanın *douxu* olduğunu kaydetmektedir.²⁴ Aleksios Kassianos, tarihçi prenses Anna Komnena'nın torunu olan ve Kıbrıs valiliği yapan Aleksios Doukas (Bryennios) ile karıştırılmamalıdır.²⁵ Aleksios Kassianos, Kilikya'da *doux* iken Kıbrıs valiliğine terfi ettirilmiştir. Zengin ve merkezî konuma sahip ve anakaradaki Latin ve Müslüman devletlerin baskısı altında olan adanın önceki valisi İsaakios Komnenos, 1185 yılında isyan etmişti.²⁶ İmparator I. Manuel Komnenos, bu isyanları engellemek için büyük askeri şefleri akrabaları arasından seçmeye özen göstermiştir. Ancak İsaakios'un isyanı akrabalarının sadakat derecelerini her zaman doğru tahmin edemediğini göstermektedir. Her şeye rağmen ihtiyatlı davranmaya çalışan imparatorun bu komutanların görev yerlerini sık sık değiştirdiği bilinmektedir.²⁷ 1155 civarında İoannes Komnenos, 1161 yılında Aleksios Doukas, 1165-1167 arası civarında,

²⁰ Kinnamos, *a.g.e.*, s. 176.6-13.

²¹ Kinnamos, *a.g.e.*, s. 179.10-11: "ὅς Σελευκειῶν τὴν τότε διεῖπεν ἀρχὴν (ki o, sırada Seleukeialıların idarecisi idi)."

²² Kinnamos, *a.g.e.*, s. 179.10-13.

²³ Kinnamos, *a.g.e.*, s. 179.10-180.8 ve 268.10-21; Aleksios Kassianos için bkz. PBE 17007.

²⁴ Panegyric 25.8: Catia Galatariotou, *The Making of a Saint: The Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge 1991, s. 47.

²⁵ Demetrios Ioannes Polemis, *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968, no. 80; Ioannes Kretikos, 1152'den yaklaşık olarak 1170'e kadar Kıbrıs başpiskoposuydu. Bkz. Martin Jugie, "Un opuscule inédit de Néophyte le Reclus sur l'incorruptibilité du corps du Christ dans l'Eucharistie" *Revue des études byzantines*, C: VII, 1949, s. 7; Kıbrıs'ın Bizanslı valileri hakkında bkz. Dionysios Zakynthinos, "Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαρρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει" *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, C: XVII, 1941, s. 268-70; Cyril Mango, "Chypre carrefour du monde byzantin" *XVth Congres International d'Études Byzantines, Rapports et corapports*, C: 5, Athens 1976: 7; Kostas Chatzipsaltes, Σημειώσεις αναφερόμεναι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς Κύπρου, *Καθηγήτρια. Presented to Joan Hussey*, ed. J. Chrysostomides, Camberley, 1988, s. 345-351; Galatariotou, *a.g.e.*, s. 46-47, not. 20.

²⁶ George Hill, *A History of Cyprus*, C: 1, Cambridge University Press, Cambridge 1940, s. 312-315; Vitalien Laurent *Les sceaux byzantins du médaillier Vatican*, Vatican City 1962, s. 212, no. 11.

²⁷ Laurent, *a.g.e.*, s. 212, not 12.

Akdeniz'in güneyinde konuşlanan Andronikos Synadenos²⁸ ve İoannes Kretikos'unuzun süreli piskoposluk döneminde (en azından 1152-1170 arasında) Aleksios Kassianos,²⁹ adları tespit edilebilen dört Bizanslı Kıbrıs valisinden biridir.³⁰

I. Manuel, 1158 Eylülünde Kilikya'ya geldiğinde, Giresun mührünün sahibi olan Aleksios Kassianos themanın strategosu idi.³¹ Aleksios'un bu görevde iken Kıbrıs valiliğine tayin edilmiş olduğunu bilmekle birlikte onun bu makama Kıbrıs'ta aynı görevde bulunmuş olan Aleksios Doukas'tan önce mi yoksa sonra mı tayin edildiği belli değildir.

Aleksios Kassianos'un üzerinde herhangi bir unvan bulunmayan bir mührünün Giresun civarında bulunmuş olması onun bu bölgedeki biriyle yazıştığını ve bu yazışmanın resmî olmaktan öte şahsi bir özelliği olduğunu göstermektedir.

Harita 2: Bizans Themaları (M.S. 1025) Haritayı Düzenleyen: Rüveyda Ceylan

²⁸ Andronikos Synadenos, adına bir methiye yazılmış bir Bizans soylusudur. Methiye yazarına göre, Andronikos, Kudüs kralını İmparator Manuel'in yeğeniyle evlenmeye teşvik etmiş ve Bizans imparatorluk hanedanının Kudüs krallığı ile sihriyet bağı kurmasında önemli rol oynamıştır. Evlilik ve siyasi önemi hakkında bkz. Ferdinand Chalandon, *Jean II Comnène et Manuel I Comnène*, Paris 1912, s. 534-536. Kudüs kralı I. Amalrik (1162-1174) imparatorun küçük yeğeni (ve *protosebastos* İoannes'in kızı) Maria ile 29 Ağustos 1167 tarihinde Tyr (Sur) kentinde evlenmiştir. Bkz. Kinnamos, *a.g.e.*, s. 284; Laurent, *a.g.e.*, s. 212, not 16. Bu evliliğin gerçekleşmesinde rol oynayan Andronikos Synadenos'a ait yeğâne kurşun mühür, Trabzon Müzesi'nin envanterinde bulunmaktadır. Bu mühür ile ilgili değerlendirme için bkz. Nilgün Elam – Alexandra Kyriaki Wassiliou Seibt, "Ist Andronikos Synadenos einmal (um die Mitte des 12. Jahrhunderts) in normannische Gefangenschaft (in Sizilien) geraten?," *Byzantinische Zeitschrift*, C: 114 (1),(2001), s. 1-8.

²⁹ Laurent, *a.g.e.*, s. 212, not 15.

³⁰ Laurent, *a.g.e.*, s. 212, not 16.

³¹ Bkz. Chalandon, *a.g.e.*, s. 441; Laurent, *a.g.e.*, s. 212, not 15.

4.Leontios apo eparchon (6. yüzyılın ikinci yarısı-7. yüzyılın başları)

Envanter no: 1 Bulunduğu yer: Giresun civarı. İstirdat. Ölçüsü: Çapı: 22.82 mm. Kalınlık: 4.80 mm. Ağırlığı: 8.70 gr. Paraleli: no: 5 Yayın: - Yayınlanmamış.

Ön yüz: Haçlı hitap monogramı. ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΕΙ. Tip I.

Açılımı: Θεοτόκε βοήθει

Anlamı: Theotokos (Tanrının Anası) yardım et!

Fig. 4a (ön yüz)

Fig. 4b (arka yüz)

Arka yüz: Blok monogram. Ortada muhtemelen Π, içinde X (X harfinin içinde A ve V) ve N, altlarında ve Ω, sağda E, E'nin içinde Γ, üstte sağda P, (sağda altta belirsiz bir harf daha). Yukarıda solda muhtemelen O (belki O harfinin üzerinde V), sol altta Λ, üzerinde I, Π ile E arasında T.

ΛΕΟΝΤΙΩ ΑΠΟΕΠΑΡΧΩΝ ya da ΛΕΟΝΤΙΟΝ ΑΠΟΕΠΑΡΧΩΝ

Açılımı: Λεοντίω ἀπὸ ἐπάρχων Λεοντίου ἀπὸ ἐπάρχων

Anlamı: Theotokos, apo eparchon Leontios'a yardım et! ya da apo eparchon Leontios'un (mührü)

5.Leontios apo eparchon (6. yüzyılın ikinci yarısı-7. yüzyılın başları)

Envanter no: 9127 Bulunduğu yer: Giresun civarı. Satın alma. Çap: 22.83 mm. Kalınlık: 4.50 mm. Ağırlık: 12.20 gr. Paraleli: no. 3- Yayın: - Yayınlanmamış.

Ön yüz: Haçlı hitap monogramı. Tip I. ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΗ

Açılımı: Θεοτόκε βοήθει

Anlamı: Theotokos, yardım et!

Fig. 5a (ön yüz)

Fig. 5b (arka yüz)

Arka yüz: Blok monogram. Ortada Π, içinde X (X harfinin içinde A ve V) ve N, altlarında ve Ω, sağda E, E'nin içinde bir Γ, üstte sağda P, (sağda altta belirsiz bir harf daha). Yukarıda solda muhtemelen O (belki üzerinde V), sol altta Λ, üzerinde I, Π ile E arasında T.

ΛΕΟΝΤΙΩ ya da ΛΕΟΝΤΙΟΝ ΑΠΟΕΠΑΡΧΩΝ

Açılımı: Λεοντίω ya da Λεοντίου από ἐπάρχων

Anlamı: Theotokos, apo eparchon Leontios'a yardım et!

5 numaralı mühürde olduğu gibi bu mühürdeki blok monogramın da üst kanal girişinin kırık olması nedeniyle Leontios isminin ismin hangi halinde yazıldığı belirlenememektedir. Bu husus, mührün tarihlenmesi bakımından önemlidir (dativ; ismin –e halinde ya da ismin casus genitivus; ismin iyelik halinde). Genitivus olması halinde 6. yüzyıla, dativ olması halinde 7. yüzyılın başlarına ait olmalıdır. 5 ve 6 numaralı mühürlerde adı geçen Leontios'un aynı kişi olması muhtemeldir.³²

Bu şahsın taşıdığı “*apo eparchon*” unvanına gelirse; *eparchia* (ἐπαρχία), *praefectum* ya da Roma İmparatorluğu'nda eyalet (*provincia*) teriminin Yunanca karşılığıdır. Bu nedenle, özellikle imparatorluğun doğu arazisindeki eyaletleri tanımlamak için kullanılmıştır.³³ Eyaletler, Geç Roma İmparatorluk çağında “*Praefectus praetorio*” unvanını taşıyan eyalet valilerince yönetilmiştir. *Apo eparchon* (ἀπό ἐπαρχων) veya *apo hyparchon* (ἀπό ὑπάρχων) ise Latince *prokonsül* (*ex praefectus*/eski konsül) teriminin Yunanca karşılığıdır ve 5. yüzyıldan beri mevcudiyetine kaynakların tanıklık ettiği onursal bir unvandır;³⁴

³² Bu çalışmadaki 5 ve 6 numaralı mühürlerin arka yüzlerindeki blok monogramlarda *apo eparchon* unvanıyla görülen şahsın isminin “Leontios” şeklinde okunması gerektiği hakkındaki profesyonel görüşünü ve kronoloji konusundaki değerli tavsiyelerini benimle paylaşan monogramlı mühürler konusunda uzman olan Dr. Robert Feind'a şükran borçluyum.

³³ Alexander Zadornov, “Territorial Dioceses and Ethnic Episcopies in the Structure of the Church Organization of the First Bulgarian Kingdom (Canonical Aspects)”, *Slovēne*, C: V, 2016, no. 2, s. 122; Ünal Demirel – Nilgün Elam, “Lead Seals of the Kibyra Excavations” *Adalya*, C: XXII, 2018, s. 256, not. 63.

³⁴ Bizanslı tarihçi Zosimos'a göre, *apo eparchon*, I. Konstantinos (324-337) döneminde yaratılan ve hiçbir makama karşılık gelmeyen onursal bir unvandı. İmparatorun en yakın akrabalarına ve çocuklarına verilir. Bizans protokolünde eyalet valisi “*praefectus*

daha önce kentlerin sivil idarecileri gibi artık belli bir görevi olmayan saygın kişileri onurlandırmak üzere verilmiştir. Başka bir deyişle, kökeni Geç Roma imparatorluk devrine dayanan ve imparator tarafından bahşedilen bir unvandır.³⁵ Unvanın 7. yüzyılın ortalarındaki önemi kaynaklarda sabittir. 7. ve 8. yüzyılın başlarına ait sayısız apo eparchon mührü, bu unvanı taşıyanların Geç Roma imparatorluk devrinde senatoryal sınıfa bahşedilen onursal unvanları temsil ettiğini gösteren maddi kanıtlardır. *Apo eparchon*, başka unvanlarla da birlikte kullanılabilir. ³⁶ Geç Roma devrindeki senatoryal elitin bir üyesi olarak bu unvanı taşıyanların varlığı, imtiyazlı toprak sahibi aristokrasinin Bizans dünyasında da baskın olduğunun delili olarak kabul edilmektedir.³⁷

praetorio” bile onun üzerinde yer alırdı; bkz. Zosimos, *a.g.e.*, s. 98.5-18; bkz. *Constantini Porphyrogeniti Imperatoris DeCeremoniis aulae Byzantinae libri duo*, C: I, ed. J. Reiske, Bonn 1829, s. 158; Rodolphe Guiland, “Études sur l’histoire administrative de l’Empire byzantin. 3, L’apoeparque”, *Byzantinoslavica*, C: XXIII, S: 1, 1982, s. 31. Unvanın simgesi fil dışından yapılmış bir diplomaydı. Ancak unvan 1100 yılından sonra kaldırıldı. Ayrıca bkz. Bury, *a.g.e.*, s. 22, 121, 124; Rodolphe Guiland, *Recherches sur les institutions Byzantines*, C: I, Berlin – Amsterdam 1967, s. 159, 343; C: II, Berlin – Amsterdam 1967, s. 81, 115, 221-222, 225; Rodolphe Guiland, *Titres et fonctions de l’Empire byzantin*, London 1976, s. VII-XIV; *ODB*, s. 1600; Schlumberger, *a.g.e.*, s. 506. Herrin, “(imparatorluğun) idari yapısı üzerine yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak yetkililerin ve onların onursal unvanlarının ve saraydaki önemli görevler icra eden kişilerin listelerine dayandığını, bunun da özel görevlere ve ofislerin kademine atfedilen önemi yansıttığını” ifade ediyor. Bkz. Judith Herrin, “Realities of Byzantine Provincial Government: Hellas and Peloponnesos, 1180-1205” *Dumbarton Oaks Papers*, C: XXIX, 1975, s. 253-284. Ofislerin listesi şöyledir: hypatos (ykl. 690’dan itibaren, fakat özellikle 8. yüzyılın başlarında 822/3’e kadar; *apo hypaton* (özellikle ykl. 630’dan ykl. 697’e kadar); *patrikiös* (659’dan itibaren, 690/2’den 708’e kadar); *protospatharios* (727’den 729’a kadar); *spatharios* (825’ten 826’ya kadar); *stratelatēs* (679/80’dan itibaren özellikle 689/90’dan sonra); *skribon* (691/2’ye kadar); *balnitor* (718/19’dan 724/5’e kadar); *apo eparchon* özellikle 698/9’dan 720-ykl. 729’a kadar); *kandidatos*, (717?); *silentiarios* (776’dan 780’e kadar); Bkz. David Metcalf, “Imperial Involvement in the Governance of Cyprus during the years 653-965”, *Cahiers du Centre d’Études Chypriotes*, C: XLIII, 2013: 129-130; krş. Vera Bulgurlu, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri’ndeki Bizans Kurşun Mühürleri*, İstanbul 2007, s. 256; Demirer-Elam, *a.g.m.*, s. 256, not. 64.

³⁵ Bu unvan için bkz. Bury, *a.g.e.*, s. 23-24; Marco Vitale, “‘Priest’– ‘Eparchy–arch’– ‘Speaker of the Ethnos.’ The Areas of Responsibility of the Highest Officials of the Eastern Provincial Imperial Cult”, *Mynemosyne*, C: XLIX, S: 1, 2014, s. 6-7; Oikonomides, *a.g.e.*, s. 296; Rodolphe Guiland “Études sur l’histoire administrative de l’Empire byzantin. 3, L’apoeparque”, *Byzantinoslavica*, C: XXIII, S: 1, 1982, 30-44; Rodolphe Guiland, *Titres et fonctions de l’Empire byzantin*, London 1967, s. 1, 159, 343; 2, 81, 115, 221-222, 225; John Haldon, *Byzantium in the 7th century. The Transformation of a Culture*, Cambridge 1990, s. 393; *ODB*, s. 133-134; Demirer-Elam, *a.g.m.*, s. 257, not. 65.

³⁶ Friedhelm Winkelmann, *Byzantinische Rang und Amterstruktur im 8. und 9. Jahrhundert: Faktoren und Tendenzen ihrer Entwicklung*, Berlin 1985: 45-46; Marc Nihanian, “La distinction à Byzance: société de cour et hiérarchie des dignités à Constantinople (VIe-IXe s.)”, *Travaux et Memoires*, C: XVII, 2013, s. 605-606; Demirer-Elam, *a.g.m.*, s. 257, not. 66.

³⁷ Haldon, bu dönüm noktasının 7. yüzyılın ikinci yarısına kadar belirtir. Bkz. Haldon, *a.g.e.*, s. 393, 394, 396, n. 62, 385; Nihanian, *a.g.m.*, s. 605, 607; Demirer – Elam, *a.g.m.*, s. 257, not. 67.

7. yüzyılda *apo eparchon* unvanını taşıyan şahıslar, Bizans hiyerarşisinin zirvesine ulaşarak militia şefi ve lideriyle birlikte birinci derece hizmetliler grubuna girmişlerdir. Günümüze çok sayıda *apo eparchon* mührünün ulaşması, unvanın bahsedildiği kişilerin sayısındaki artışı göstermektedir. Bu aşırı artış, *apo eparchon* unvanının kendine özgü statüsünde bir duraklamaya ve 8. yüzyılın ilk yarısında diğer senatoryal unvanlar gibi değer kaybederek hızlı bir şekilde kaybolmasına neden olmuştur. Bu yeni koşullar, *apo eparchon*'un statüsüne veya işlevlerine meydan okumuş ve artık ikincil derecedeki yetkililere verilen (*stratelatēs* gibi) onursal unvanlar arasına girmiştir. Kamu maliyesindeki sorunlar da unvanın statüsünün sürekli olarak değer kaybetmesinde etkili olmuştur.³⁸

Aktif görevdeki bir *apo eparchonun* varlığı, sadece tek bir örnek olayda tespit edilebilmektedir. İtalya'nın son *Praefectus Praetoriosu* olarak bir belgede bahsedilen Theodoros “Kalliopas”, 7. yüzyılda kariyerinin sonraki bir aşamasında, *patrikios* ve *İtalya exarchosu* unvanı verilerek terfi ettirilmiştir.³⁹ Bu nedenle, 7. yüzyıl, *apo eparchonlar* gibi sivil memurların kariyerinde belirleyici bir adım oluşturmuş, bu unvanın sahipleri varlıklarını orta düzeyde bir pozisyonda sürdürmüşlerdir. Hiyerarşide, *patrikios* ile *stratelates* arasında yer almış bir unvandı. 8. yüzyılın ilk çeyreğinde, yeni “emperyal” onursal unvanlar ortaya çıkmıştır. *Stratelates* ve *illustrious* gibi onursal unvanlar ortadan kalkmış ve *apo eparchon* en düşük derecede bir unvana dönüşmüştür. *Apo eparchon* mühürleri üzerine yapılan araştırmalar, 7. yüzyıl sonrasında imparatorluğun idarî bürokrasisine giren bazı yönetici sınıfların varlığını sürdürdüğünü doğrulamaktadır.⁴⁰ Ancak, unvan sahiplerinin yeni konumu, Geç Antikçağın kurumsal yapısında bir erozyonu ortaya koymaktadır; 7. yüzyıl mühürlerinde sıkça görüldüğü üzere, bu sınıfın üyeleri, eski imtiyazlarını ve otoritelerini yitirmiştir. 8. yüzyıldan farklı olarak, 7. yüzyılda *apo eparchon* unvanıyla onunla ilişkilendirilen bir makamı birbirinden ayırt etmek zor olsa da çoğunlukla tek başına kullanılmıştır; aktif bir görevi işaret eden başka bir onursal unvana eşlik etmemiştir.⁴¹ Şimdi, *hypatos* (konsül) gibi bu senatoryal unvanın sahipleri, ikinci derece askerî ve özellikle idarî görevlerle (devlet atölyelerinin kontrolü veya ücret tahsili işlerden sorumlu *notarios*, *chartoularios* vs. gibi memurların görevleriyle) sınırlandırılmıştır.⁴²

³⁸ Haldon bu dönüm noktasını 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlüyor. Bkz. Haldon, *a.g.e.*, s. 393, 394, 396, not. 62, 385; Nichanian, *a.g.m.*, s. 605-606; Demirer-Elam, *a.g.m.*, s. 257, not. 68.

³⁹ Vitalien Laurent, *a.g.e.*, no. 99 = Zacos – Veglery, *a.g.e.*, no. 2923 = Nesbitt – Oikonomides, *a.g.e.*, no: 2.2: Theodoros apo eparchon ve İtalya eparchos (= exarchos)'u. Exarchos hakkında bkz. *Le Liber pontificalis texte, introduction et commentaire*, C: I, ed. Louis Marie Olivier Duchesne, Paris 1884, s. 332 ve 338 (PmbZ no 7295): Nichanian, *a.g.m.*, s. 605; Demirer-Elam, *a.g.m.*, s.257, not. 69.

⁴⁰ Nichanian, *a.g.m.*, s. 606-607; Demirer – Elam, *a.g.m.*, s, s. 257, not. 70.

⁴¹ Nichanian, *a.g.m.*, s. 606-607; *ODB*, s. 133-134; Demirer-Elam, *a.g.m.*, s. 258, not. 71.

⁴² Bury, *a.g.e.*, s. 23-24; Rodolphe Guiland, “Etudes sur l’histoire administrative de l’Empire byzantin. 3, L’apoeparque”, *Byzantinoslavica*, C: XXIII, S: 1, 1982, s. 30-44; Oikonomides,

Apo eparchon unvanı, hiçbir zaman *strategos* veya *logothetes* (λογοθέτης)⁴³ gibi gerçek askeri veya sivil otoriteyi temsil eden yeni görev unvanlarıyla yan yana getirilmemiştir, eski otoritesinden mahrum bırakılmış ikincil derecedeki görev unvanlarıyla birleştirilmiştir. 8. yüzyılın başlarında sadece *apo eparchon* unvanının kullanılmaya başlandığı *kommerkiarios* (κομμερκιάριος)⁴⁴ mühürleri, bu eski senatoryal unvanın bir tüccar veya emperyal yönetici sınıfı aracılığıyla canlandırıldığını göstermektedir. *Apo eparchon*, gümrük vergilerinin toplanmasından sorumlu *emperyal apotheka* kurumunda görevli yönetici sınıfa verilmeye başlandığında yeniden önem kazanmıştır. 842 yılına atfedilen Uspenskij Taktikonu'nda bahsinin geçmediğinden 9. yüzyıl sonlarında ortadan kalktığı

a.g.e., s. 89,12; 99,15; Leslie Brubaker – John Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era, ca. 680-850: A History*, Cambridge 2011, s. 593; Haldon, a.g.e., s. 199, not. 104; Demirer-Elam, a.g.m., s. 258, not. 73.

⁴³ *Logothetes* (λογοθέτης, çğ. λογοθέται), 9. ve 10. yüzyıla ait Taktikonlarda yüksek bürokratlar (*sekretikoi*), özellikle de birçok bürodan birinin başkanları olarak görünmektedir, ancak yalnızca malî sorumlulukları görevliler değildiler. Kökeni belirsizdir. Bizans memurlar hiyerarşisinin en önemli kaynaklardan *Notitia Dignitatum*, bu terimden bahsetmemektedir. 6. yüzyılda mülki idarenin çeşitli seviyelerinde malî kontrolörlerin görev yaptığı bir büro idi. Taşradaki bürolarda çalışan basit *logothetes*lere ait mühürler 6. ve 7. yüzyıllarda yoğunlaşmaktadır. Statüleri, *Praefectus Praetorio* (eyalet valisi) ofisinin önemini yitirdiği ve bireysel departmanlarının bağımsız olduğu 7. yüzyılda kökten değişime uğramıştır. Merkez teşkilatındaki bazı büro âmirleri (*Dromos*, *Genikon*, *Stratitikon* ve *Agelon*), *logothetes* olarak adlandırılmıştır (λογοθέτης τοῦ δρόμου, λογοθέτης του γενικού, λογοθέτης του στρατιωτικού, λογοθέτης των αγέλων). I. Aleksios Komnenos (1081–1118) döneminde sivil idare *logothetes tôn sekretôn* (λογοθέτης των σεκρετών) unvanlı tek bir görevlinin kontrolünde koordine edilmeye çalışılmıştır, sonraları yerine *mezas logothetes* (μέγας λογοθέτης) getirilmiştir. *Logothetesin* çalıştığı büro (*sekreton*), yani *logothesion*, kaynaklarda 11. yüzyılda görünür olmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Rodolphe Guiland, “Les logothetes”, *Revue des études byzantines*, C: XXIX, 1971, s. 5-10; *ODB*, 1245-1248. *Notarios* (νοτάριος) (çğ. νοτάριοι), resmî belgelerle ilgili işlemlerin kaydı ve onayından sorumlu bir görevli idi. Zaman içinde anlamları değişen çeşitli unvanlar altında (*Notarios*, *taboullarios*, *tabellion*, *symboliographos*, *nomikos*) bahsi geçmektedir. Geç Roma döneminde *notarios*lar önemli toplantıların tutanaklarını kayıt altına alan kâtiplerdi. Bizans döneminde ise *taboullarios*lar bu büroda çalışan görevlilerdi. Başkentte ve eyaletlerdeki birçok büroda malî işlerle uğraşmışlardır. *Emperyal taboullarios*lara ait mühürler 6.–7. yüzyıllarda yoğunlaşmaktadır. 6. yüzyıldan beri sorumlulukları resmî belgelerin hazırlanmasından ibaretti (“*symboliographos*/ sözleşme kâtipliği” tabiriyle tanımlanan bir görev). *Eparchos Kitabı*'na göre *taboullarioslar loncası* imparatorluk otoritelerinin kontrolü altında özel bir grup oluşturmaktaydı. Bkz. *ODB*, s. 1247; Demirer-Elam, a.g.m., s. 258, not. 74.

⁴⁴ *Kommerkiarios* (κομμερκιάριος) (çğ. κομμερκιάριοι), ilk olarak Anastasios döneminde (491–518) ortaya çıkmıştır. Oikonomides, “bu yetkililerin ticari emtianın dolaşım ve satışından alınan verginin (*kommerkion*) toplanmasından sorumlu olduklarını” belirtmektedir. Bkz. Nicholas Oikonomides, “Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi”, *Dumbarton Oaks Papers*, C: XL, 1986, s. 33-53. Ayrıca bkz. Cecile Morrisson-Werner Seibt, “Sceaux de commerciaux byzantins du VIIe siècle trouvés à Carthage,” *Revue Numismatique*, C: XXIV, 1982, s. 223; Efi Ragia, “The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire (ca. 600-1200): I.1. The Apothekai of Asia Minor (7th-8th c.)”, *Byzantina Symmeikta*, C: XIX, 2009, s. 197-198; Nichanian, a.g.m., s. 606-607; Demirer-Elam, a.g.m., s. 258, not. 75.

düşünölmektedir. Son kez Philotheos'un Kletorologionu'nda (899) *silentarios* unvanının altında, en düşük seviyede bir onursal unvan olarak anılmaktadır.⁴⁵ Guiland, Kletorologion'daki bir pasaja dayanarak unvanın themalardaki yüksek rütbeli askerî sınıfla (*stratelates*) eşit olduğunu ileri sürmüştür (*ή τοδ στρατηλάτου επί θεμάτων άζία ήτοιή από έπαρχων όνομαζομένη*).⁴⁶ Nichanian, bu görüşü *apo eparchon* unvanının kökenini Bizans başkentinin eski valileri yerine eski eyaletlerin valilerine yeniden bağlama girişimi olarak görmektedir. Ona göre, “*apo eparchonun thema stratelatēsi ile ilişkilendirilmesinin nedeni ve statülerinin eyalet valisi olarak değerdendirilmesinin gerekçesi belirsizdir; çünkü stratelatēs, geç Roma ordularının komutanına karşılık gelmektedir ve hiçbir durumda sivil bir valiyle ilgisi yoktur.*” Araştırmacı, Reiske'nin *apo eparchon* unvanını eski prokonsul/*ex-prefect* (eski vali) onursal unvanından ayırma girişiminin *apo eparchonun* 9. yüzyılın başındaki aşırı derecede değeri kaybetmesinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. *Praefectus* gibi *stratelates* unvanının da en yüksek rütbeli görevli grubuna verilirken 7. yüzyılda *apo eparchon* unvanından daha aşağıda bir dereceye düştüğünü de eklemektedir.⁴⁷

Giresun civarında (aynı Leontios'a ait olduğunu düşündüğümüz) iki mührün bulunmuş olması, 6. yüzyılın ikinci yarısı ila 7. yüzyıl başları arasında Kerasous'ta Geç Roma idarî sistemine mensup görevlilerin bulunduğunun somut kanıtıdır. Başka bir deyişle Leontios'a ait iki kurşun mühür üzerinde eski Roma döneminin sivil unvanlarından *apo eparchon* unvanının görülmesi, 6. yüzyılın ikinci yarısı ilâ 7. yüzyılın başları arasında Pontus Polemoniakus bölgesinde Geç Roma idarî sisteminin devam etmiş olduğunu kanıtıdır. Leontios, Bizans döneminde Kerasous'ta bulunan imparatorun hizmetindeki bir devlet atölyesinden sorumlu bir bürokrat olmalıdır. Mühürlerin darp edildikleri Bizans eyaletlerinde eski Roma sivil otoritelerinin hala etkin olduğunu ve kent civarında eski senatoryal sınıfa mensup erken dönemlere nazaran daha düşük rütbeli bir toprak sahibinin varlığına da işaret etmektedir.

6.Theophylaktos hypatos (7./8. yüzyıl)

Etüdlük. no: 2 Bulunduğı yer: Giresun civarı. İstirdat. Ölçüsü: Çapı: 21.33 mm. Kalınlık: 6.36 mm. Ağırlığı: 15.60 gr. Paraleli: - Yayın: -. Yayınlanmamış.

Ön yüz: Haçlı hitap monogramı. Tıp V. ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΕΙ. Çelenk bordür.

Açılımı: Θεοτόκε βοήθει (Theotokos, yardım et!)

⁴⁵ Oikonomides, *Listes*, s. 89, 12 ve 99, 15; Demirer-Elam, *a.g.m.*, s. 258, not. 76.

⁴⁶ *ODB*, s. 133-134; Nichanian, *a.g.m.*, s. 606.

⁴⁷ Rodolphe Guiland, “Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. 3, L'apocparque”, *Byzantinoslavica*, C: XXIII, S: 1, 1982, s. 31; *Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De Ceremoniis aulae Byzantinae libri duo*, C: I, ed. I. Reiske, Bonn, 1829, s. 158; Nichanian, *a.g.m.*, s. 605-606; Demirer-Elam, *a.g.m.*, s. 259, not. 78.

Fig. 6a (ön yüz)

Fig. 6b (arka yüz)

Arka yüz: Dört satır yazıt. ..|ΟΦΥΛΛ|ΚΤ.ΥΠ|ΑΤΩ. Çelenk bordür.

Açılımı: Θεοφυλάκτω ὑπάτω

Anlamı: Theotokos, hypatos Theophylaktos'a yardım et!

Söz konusu mühür, 7. yüzyılda Kerasous'ta yaşayan Theophylaktos gibi *hypatos* (konsül)⁴⁸ unvanına sahip senatoryal bir sınıfın varlığını göstermektedir.

7.Konstantinos hypatos (7. yüzyıl)

Envanter no: 6 Bulunduğu yer: Giresun civarı. İstirdat. Ölçüsü: Çapı: 25.10 mm. Kalınlık: 6.20 mm. Ağırlığı: 19.60 gr. Paraleli: - Yayın: - Yayınlanmamış.

Ön yüz: Haçlı hitap monogramı. Tip V. ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΗ. İnci bordür.

Açılımı: Θεοτόκεβοήθη (Theotokos, yardım et!)

⁴⁸ 6. yüzyıldan önce Latince konsüle karşılık gelen *hypatos* (ὑπάτος) unvanı, geleneksel aristokratik ailelerden gelen senatörlere verilirken bu tarihten sonra eski anlamını kaybederek senatörlere verilen onursal bir unvana dönüşmüştür. 9. yüzyıla gelindiğinde protokolde yedinci sıraya gerilemiştir. Bu unvanın bağışlandığı kişilere unvan sembolü olarak bir diploma verilmekteydi. Bkz. Oikonomides, *Listes*, s. 102. Orta seviyede sivil bürokratların mühürlerinde göze çarpmaktadır. *Hypatos*, 10. yüzyılda adli büroların personeline verilen bir unvan anlamını kazanmıştır. Bkz. Oikonomides, *a.g.e.*, s. 325. 11. yüzyılda onursal bir unvana dönüşmüş ve 12. yüzyıldan itibaren ortadan kalkmıştır. Bkz. Schlumberger, *a.g.e.*, s. 477-478; Oikonomides, *a.g.e.*, s. 296 ve 325; *ODB*, s. 963-964. 7.-9. yüzyıllar arasına tarihlenen *hypatos* unvanlı kişilere ait birçok mühür günümüze kadar ulaşmıştır. Bkz. Zacos – Veglery, *a.g.e.*, no. 918 ve 919. Mühürlerde orta seviyedeki idari ve adli personelce kullanıldığı görülen *hypatos*, bazen de *strategos* (*general*) unvanına da eşlik etmektedir. Philotheos Kletorologionu'na (899) göre *spathariostan* sonra yer almakta ve sahipleri *spatharios* ve *hypatos* (σπαθάριος καὶ ὑπάτος) sıfatlarıyla anılmaktaydı. Eskoryal Taktikonu (10. yüzyıl)'nda *hypatos* adli bir makama karşılık gelmektedir. Oikonomides'e göre *hypatos*, adli yetki ve sorumlulukları olan bir görevliydi. Bkz. Oikonomides, *a.g.e.*, s. 325. *Hypatos*, 11. yüzyıl metinlerinde *protospathariostan* daha yüksek seviyede onursal bir unvan olarak görülmektedir. 1111'den sonra ortadan kalkmıştır. 12. yüzyılın ilk çeyreğinde tamamen ortadan kalkmıştır. Bkz. Scibt – Wassiliou, *a.g.e.*, s. 342-346; Bury, *a.g.e.*, s. 25-26; *ODB*, s. 963-964.

Fig. 7a (ön yüz)

Fig. 7b (arka yüz)

Arka yüz: Haçlı monogram. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩ ΒΠΑΤΩ. İnci bordür.

Açılımı: Κωνσταντίνουπάτω

Anlamı: Theotokos, hypatos Konstantinos'a yardım et!

Söz konusu mühür, Kerasous'ta yaşayan Konstantinos'un *hypatos* (*konsül*) unvanını sahip senatoryal sınıftan bir şahıs olduğunu göstermektedir.

8. David Kaziotos hypatos (11. yüzyıl sonu/12. yüzyıl başı)

Envanter no: 8 Bulunduğu yer: Giresun civarı. İstirdat. Ölçüsü: Çapı: 26.50 mm. Kalınlık: 3.95 mm. Ağırlığı: 11.70 gr. Paraleli: - Yayın: - Yayınlanmamış.

Ön yüz: Üç satır yazıt. .ΚΕC|ΚΕΠΕ|ΔΑΔ. Çizgi bordür.

Açılımı: Θ(εοτό)κε σέπε Δα(υί)δ

Fig. 8a (ön yüz)

Fig. 8b (arka yüz)

Arka yüz: Üç satır yazıt. ΒΠΑΤ|ΟΤΩΚ.ΞΙΩΤ. Çizgi bordür.

Açılımı: Ὑπάτο (sic.) τῷ Κ(α)ζιώτ(η)

Anlamı: Theotokos, hypatos David Kaziotos'i koru!

Söz konusu mühür, Kerasous'ta yaşayan David'in⁴⁹ 11. yüzyılda onursal bir unvana dönüşmüş olan *hypatos* (*konsül*) unvanı bahşedilmiş kent elitine mensup bir şahıs olduğunu göstermektedir.

⁴⁹ Söz konusu mühürdeki yazıtın okunması ve kronolojisi konusundaki uzman görüşü ve tavsiyeleri için Doç. Dr. Alexandra Wassiliou-Seibt'a ve Dr. Christos Malatras'a şükran borçluyum.

9.Kosmas illustrios (6. yüzyılın ikinci yarısı-7. yüzyılın ilk yarısı)

Envanter no: 9130 Bulunduğu yer: Giresun civarı. Satın alma. Ölçüsü: Çapı: 22.50 mm. Kalınlık: 5.19 mm. Ağırlığı: 13.40 gr. Paralelleri: Zacos koleksiyonu; Tarsus Müzesi (no: 976-43-1); Ermitaj Müzesi (M-7826 ve M-7849/ yayınlanmamış); Özel koleksiyon (Berlin); VCoins Müzayede evi. Yayın: Zacos-Veglery, *a.g.e.*, no: 1359 (550-650 yılları arasına tarihlenmektedir); https://www.vcoins.com/en/stores/gert_boersema/25/product/kosmas_illoustrios_byzantine_lead_seal_c_ad_550650/548533/Default.aspx (18.02.2021); Paul Speck – Claudia Sode, *Byzantinische Bleisiegel in Berlin*, C: II, Bonn 1997, no. 459 ve no: 460 (her iki mühür de 6.-7. yüzyıla tarihlenmektedir). Yayınlanmamış.

Ön yüz: Haç şeklinde monogram. K|MOA|C: KOCCMAC İnci bordür.

Fig. 9a (ön yüz)

Fig. 8b (arka yüz)

Arka yüz: Blok monogram. Illustriu. Her bir boşlukta (dört adet) birer yıldız motifi.

Açılımı: Κοσμάϊ illustriu

Anlamı: Illoustrios Kosmas'ın (mührü)

Mühür, ön yüzünde Yunanca arka yüzünde Latince kullanıldığından Bizans imparatorluğunun erken dönemlerinde kullanılan çift dilli mühürlere⁵⁰ biridir.⁵¹ Ayrıca söz konusu dönemde Kerasous'ta *illoustrios*⁵² unvanını taşıyan,

⁵⁰ Bkz. Zacos-Veglery, *a.g.e.*, s. 549-704.

⁵¹ Bu mührün paralellerinin tespitinde, arka yüzdeki monogramın okunmasında ve tarihleme konusundaki profesyonel görüşlerini benimle paylaştığı için monogramlı mühürler üzerine değerli bir uzman olan Dr. Robert Feind'a minnettarım.

⁵² *Illustris ya da illoustrios* (çğ. *illustrioi*), geç Roma İmparatorluk döneminde senatörlere verilen en yüksek unvan. Daha erken devirlerin Roma dünyasında belirsiz bir sıfat olarak kullanılan bu terim, 4. yüzyılın son çeyreğinde daha net bir teknik anlam kazanmıştır. İlk olarak, *praefectus praetorio* (eyalet valisi), *praefectus urbi* (kent valisi), *magister militum* (ordunun başkomutanı), konsüller ve *patrikios* onursal unvanına sahip yüksek rütbeli görevlilere ve nihayetinde tüm senatörlere verilmiştir. 6. yüzyılda bu sıfatı taşıyan sınıfın en önemli üyeleri, bazı malî yükümlülüklerden muafiyetin yanı sıra bir takım törensel ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Terim, 7. yüzyılda kullanılmaya devam etmiştir. Bkz. Guillard, *Recherches*, C: I, s. 66-67. Nitekim Bizans başkentinin yetiştirdiği ünlü teologlardan İtiraftçı

bazı malî yükümlülüklerden muafiyetin yanı sıra bazı seremonial ayrıcalıklar bahşedilmiş bir elit sınıfın varlığına delalet etmektedir.

10.Konon patrikios (7. yüzyıl)

Etüdlük. no: 3 Bulunduğu yer: Giresun civarı. İstirdat. Ölçüsü: Çapı: 26.84 mm. Bordür çapı: mm Kalınlık: 5.20 mm. Ağırlığı: 16.10 gr. Paralel(ler)i: Zacos koleksiyonu. (Bu koleksiyonda bu mührün iki benzerinin daha bulunduğu belirtilmektedir) Yayın(lar): Zacos-Veglery, *a.g.e.*, C: I, no: 899.

Yayınlanmamış.

Ön yüz: Üç satır yazıt. + KO | ΝΩ | ΝΟC

Fig. 10a (ön yüz)

Fig. 10b (arka yüz)

Arka yüz: Üç satır yazıt. + ΠΑ | ΤΡΙ | ΚΙΘ

Açılımı: Κόνωνος πατρικίου

Anlamı: Patrikios Konon'un (mührü)

Söz konusu mühür, Kerasous'ta 7. yüzyılda Pontus Polemoniacus eyaletinde görevli olan ve *patrikios*⁵³ unvanına sahip olması dolayısıyla önemli bir mevkideki taşra memurunu işaret etmektedir.

Maximos (ykl. 580-662), bir mektubunda muhabibine “μεγαλοπρεπέστατος Ἰλλούστριος/ *muhtesem illustris*” diye hitap etmektedir. Bkz. Maximos Confessor, *Opera Omnia, Patrologia Graeca*, C: XCI, ed. Paul Migne, Paris 1865, col. 644D. 9. yüzyıla tarihlene Aziz Dimitrios'un mucizeleri adlı tarihsel kaynak “*illustrior*” olarak tanımladığı bir gruptan bahsetmektedir. Bkz. *Les plus anciens recueils des miracles de Saint-Demetrios et la penetrations des Slaves dans les Balkans*, C: I, ed. Paul Lemerle, Paris 1979, s. 161-165. Hem hukukî hem de hagiografik metinlerin (11. yüzyıla kadar) *protospatharios* unvanına eşit gösterdiği *illustris* unvanı Taktikonlarda görülmemektedir. Bkz. Αντώνιος Σιγαλάς, “Νικήτα αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, εις τα θαύματα του Αγίου Δημητρίου,” *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, C: XII, Αθήνα 1936, s. 355.12-13; Albrecht Berger, “*Illustris*,” *Realencyclopädie*, C: IX, Stuttgart 1914, s. 1070-1085; *ODB*, C: II, s. 986-987.

⁵³ *Patrikios* (πατρικίος, çğ. πατρίκιος), 5. yüzyıl tarihçisi Zosimos'a göre, I. Konstantinos döneminde (324-337) yaratılan ve herhangi bir makama karşılık gelmeyen onursal bir unvandır. İmparatorun en yakınlarına ve çocuklarına verilir. Protokolde *praefectus praetorionum* (eyalet valisi) dahi üstündeydi. Bkz. Zosimos, *a.g.e.*, s. 98.5-18. II. Theodosios (408-450), nüfuzlarını kırmak istediği saraylı hadımlardan bu unvanı almaya çalışmıştır. 7. yüzyıldan itibaren önemini kaybetmiştir. 11. yüzyılda *magister* unvanından sonra gelmekteydi ve yüksek dereceli memurlara verilmekteydi. İmparatorluğun Batı yarısında büyük

11. İoannes stratelatēs (7. yüzyıl)

Envanter no: 9126 Bulunduğu yer: Bilinmiyor. Satın alma. Ölçüsü: Çapı: 23 mm. Kalınlık: 5.52 mm. Ağırlığı: 11.90 gr. Benzeri: Dumbarton Oaks koleksiyonu (BZS.1947.2.263). Yayın: - Yayınlanmamış.

Ön yüz: İki satır yazıt. +|ΙΩΑΝ|ΝΟΒ +. Çelenk bordür.

Açılımı: Ιωάννου

Fig. 11a (ön yüz)

Fig. 11b (arka yüz)

Ön yüz: İki satır yazıt. .CTPA|THAA|TOV. Çelenk bordür.

Açılımı: + Στρατηλάτου

Anlamı: Stratelatēs İoannes'in (mührü)

Söz konusu mühür, İoannes'in 7. yüzyıl hiyerarşisinde düşük seviyede bir rütbe olan *stratelatēs*⁵⁴ seviyesinde bir asker olduğunu göstermektedir.

önem atfedilen *patrikios* unvanı, Doğu'da I. Justinianos (527-565) döneminde tüm önemli görevlilere bahşedildiğinden sıradanlaşmıştır. 9. ve 10. yüzyıla ait Taktikonlar'da *anthypatos* ile *prospatharios* unvanları arasında yer almaktaydı. 8.-10. yüzyıllar arasında en önemli vali ve generallere bahşedildiğinden önemini korumuştur. Philotheos Kleterologionu'nda (899) *patrikios* unvanı verilen hadımların *strategos*ların bile üzerinde bir mevkiye olduğu görülmektedir. Unvan sembolü, fildişinden yapılmış bir tablet idi. 1100lü yıllardan itibaren ortadan kalkmıştır. ODB, C: III, s. 1600.

⁵⁴ *Stratēlates* (στρατηλάτης), Geç Roma İmparatorluk devrinde iki farklı anlama gelmekteydi. İlki ve Latince *magister militum* (*general*) unvanının Yunanca karşılığı idi. İkincisi I. Justinianos'un 90 numaralı Novellası'ndaki *apo eparchon*'a denk gelen mütevazı bir onursal unvandır. Bu mevkiye, *stratēlates* terimi genellikle 6.-8. yüzyıla ait mühürlerde, bazen *notarios*, *kommerkiarios*, *kourator*, *komēs* gibi görece düşük mevkilere göre "izole edilmiş" bir onursal unvandır. 7.-8. yüzyıllarda mühürler üzerinde sıklıkla (başka unvanlarla birlikte kullanılmadan) tek başına görülmektedir. *Stratēlatēs*, 9. yüzyıl kaynaklarında profesyonel ordu birliklerine bağlı herhangi bir asker idi. 10.-11. yüzyıllarda Bizans ordusu, Doğu ve Batı ordularından oluşmaktaydı. Bu nedenle iki tane *stratēlatēs* söz konusuydu ve unvan, Doğu ordusunun başkomutanı (στρατηλάτης τῆς Ανατολῆς) ve Batı ordusunun başkomutanı (στρατηλάτης τῆς Δύσεως) anlamında kullanılmaktaydı. *Thema* sistemi kurulunca *stratēlatēs*in yerini *strategos* almıştır. Bkz. Schlumberger, *a.g.e.*, s. 366-367; Oikonomides, *a.g.e.*, s. 292, 296 (unvan), s. 322 (general); ODB, s. 1965. *Strateletes*in komutası altındaki kuvvetler *tagma* (çğ. tagmata) veya *phalanx* (φάλαγξ) adlarıyla anılan seçkin askeri birliklerdi. Bardas Phokas, isyan planını "en başta *stratēlates*lerin tagmasına", Rossanolu Neilos'un Vitası'nda en düşük rütbeli bir subay olarak bahsi geçen *stratēlatelates* Polyeuktos'a aktarmıştır. Bkz. *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, ed. Hans Thurn,

12.İoannes episkopos (6. yüzyılın ikinci yarısı-7. yüzyılın başları)

Envanter no: 9129 Bulunduğu yer: Giresun civarı. Satın alma Ölçüsü: Çapı: 19.70 mm. Bordür çapı: mm Kalınlık: 5.56 mm. Ağırlığı: 19.70 gr. Paraleli: - Yayın: - Yayınlanmamış.

Ön yüz: Bakire Meryem büstü, cepheden, haleli, orans vaziyetinde. Göğsünde madalyon içinde bebek İsa'yı tutuyor. Çelenk bordür.

Fig. 12a (ön yüz)

Fig. 12b (arka yüz)

Arka yüz: Üç satır yazıt. .K..|...ΙΩΑ|ΝΝΗΕΠΙ|ΚΟΠΩ. Çelenk bordür.

Açılımı: K[(ύρι)εβ(οήθ)η] Ἰωάννη ἐπισκόπου

Anlamı: Tanrım, piskopos İoannes'e yardım et!

Kerasous ya da Kerasounta, Notitiae Episcopatum gibi bazı kaynaklarda, 5. yüzyıldan bağımsız bir metropolis haline geldiği 12. yüzyılın sonlarına kadar Neokaisareia (Niksar)'ya bağlı bir yardımcı piskoposluk (suffragan) merkezi idi.⁵⁵ Bilinen ilk Kerasous piskoposu, 431 yılında Ephesos'ta toplanan konsile katılan Gregorios'tur.⁵⁶ 451 yılında Khalkedon'da toplanan konsilin kayıtları

Berlin-New York 1973, s. 315.92; Vita S. Nili Junioris, *Patrologia Graeca*, C: CXX, ed. Paul Migne, Paris 1864, s. 101B. Preslav (Bulgaristan)'da bulunan bir yazıtta bir rütbe ya da askerden ziyade bir idareci sıfatıyla bahsi geçen *stratelates* Alyates'in durumu konuyu karmaşık hale getirmektedir. Bkz. Veselin Ivanov Beşevliev *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin 1964, no. 254; Guiland, *Recherches*, s. 385-392; Bury, *a.g.e.*, s. 23-24; Oikonomides, *a.g.e.*, s. 332; *Stratēlatēs* mühürleri için bkz. Seibt-Wassiliou, *a.g.e.*, s. 333-339.

⁵⁵ *ODB*, s. 1123; Bryer – Winfield, *a.g.e.*, s. 126-134; Thomas Alan Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, C: II, London 1987-1990, s. 111-115; Vitalien Laurent, *Le corpus des sceaux de l'Empire byzantin*, C: V/3, Paris 1972, s. 87-88.

⁵⁶ *ACO*, I.I.III, s. 35; Michel LeQuien, *Oriens Christianus in quatuor patriarchatus digestus quo exhibentur ecclesiae, patriarchae caeterique praesules totius orientis*, C: I, Paris 1740, s. 513; Pius Bonifacius Gams, *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Georgius Josephus Manz, Ratisbonae 1873, 442, no. 3; Raymond Janin, "Cerasonte" *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques (DHGE)*, C: XII, Paris 1953, col. 155; Giorgio, F. Fedalto, *Hierarchia Ecclesiae Constantinopolitanae: series episcoporum ecclesiarum christianarum orientalium*, C: I, Padova 1988, s. 70.

Gratianos/Gratidianos'un Kerasous piskoposu olduğunu belgelemektedir.⁵⁷ Theophylaktos, 680/681 yılında Konstantinopolis'te toplanan Quinisextum Konsili'nde kenti temsil etmiştir.⁵⁸ Narses, 691/692 yılındaki Trullo Konsiline,⁵⁹ İoannes, II. Nikaia Konsili'ne (787),⁶⁰ Agathon, 879 yılındaki Konstantinopolis konsiline katıldı.⁶¹ Symeon, 879 yılında başkentte toplanan konsile katılmıştır.⁶² Washington'daki Dumbarton Oaks koleksiyonunda bulunan 9. yüzyıla ait bir mühür (BZS.1951.31.5.3100), Leon adlı bir şahsı Kerasous piskoposu olarak göstermektedir.⁶³ Bir kanun metninde ve Nikephoros Kallistos'un *Historia Ecclesiastica* adlı eserinde Patrik Michael Kerularios (1043-1059) dönemindeki piskopos tayinleri sırasında Michael adlı bir şahsın Ankyra (Ankara)'dan Kerasous'a piskopos olarak transfer edilerek derecesinin düşürüldüğü kaydedilmektedir (εἰς Κερασούντα μετατέθη, καὶ τοῦ θρόνου αὐτῆς ἐγκρατῆς γεγωνῶς ὑποβιβασθεῖς).⁶⁴

Kerasous, 1079 yılına kadar Neokaisareia metropolitliğine bağlı bir piskoposluk makamı iken, bu tarihten itibaren kendisine bağlı piskoposlukların olmadığı bir metropolitlik makamına dönüşmüştür.⁶⁵ Kerasous metropolitleri Alania bölgesindeki mevkidaşlarıyla yakın ilişkiler kurmuştur.⁶⁶ Niketas'ı 1082 yılında Kerasous'ta piskoposluk makamında buluyoruz.⁶⁷ Piskopos Petros'un adı 1143/1144 tarihinde başkentte toplanan bir konsil kaydında geçmektedir (ô

⁵⁷ ACO, II.III.II, s. 162; II.V, s. 79; Pius Bonifacius Gams, *a.g.e.*, no. 3; LeQuien, *a.g.e.*, s. 513; Janin, *a.g.e.*, col. 155; Fedalto, *a.g.e.*, s. 70.

⁵⁸ Giovanni Domenico Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, C: XI, Florentia 1765, col. 680; Pius Bonifacius Gams, *a.g.e.*, no. 3; LeQuien, *a.g.e.*, s. 513-514; Janin, *a.g.e.*, col. 155; Fedalto, *a.g.e.*, s. 70.

⁵⁹ Giovanni Domenico Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima collectio*, C: XII, Florentia 1766, C: XII, 1766, col. 1000; Pius Bonifacius Gams, *a.g.e.*, no. 3; LeQuien, *a.g.e.*, s. 514; Janin, *a.g.e.*, col. 155; Fedalto, *a.g.e.*, s. 70.

⁶⁰ Mansi, *a.g.e.*, C: XII, Florentia 1766, col. 392; Pius Bonifacius Gams, *a.g.e.*, no. 3; LeQuien, *a.g.e.*, s. 514; Janin, *a.g.e.*, col. 155; Fedalto, *a.g.e.*, s. 70.

⁶¹ Mansi, *a.g.e.*, C: XVIIIA, Venetia 1772, col. 376C; Fedalto, *a.g.e.*, s. 70.

⁶² Mansi, *a.g.e.*, C: XVII, 1772, col. 376; Pius Bonifacius Gams, *a.g.e.*, no. 3; LeQuien, *a.g.e.*, s. 514-515; Fedalto, *a.g.e.*, s. 70.

⁶³ McGeer-Nesbitt-Oikonomides, *a.g.e.*, no. 34.3.

⁶⁴ Bkz. LeQuien, *a.g.e.*, s. 516; Pius Bonifacius Gams, *a.g.e.*, no. 3; Venance Grumel-Jean Darrouzes, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, C: I, Fasikül II-III, *Les Regestes de 715 à 1206*, Paris 1989, no. 1126; Fedalto, *a.g.e.*, s. 70.

⁶⁵ Jean Darrouzès, *Notitiae Episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae, Texte critique, introduction et notes*, Paris 1981: (piskoposluk) Notitia 1 (235. sırada); Notitia 2 (297. sırada); Notitia 3 (347. sırada); Notitia 4 (252. sırada); Notitia 7 (316. sırada); Notitia 9 (196. sırada); Notitia 10 (238. sırada); Notitia 13 (243. sırada); Notitia 20 (47. sırada); (metropolitlik) Notitia 11 (67. sırada), Notitia 12 (65. sırada); Notitia 13 (775. sırada); Notitia 15 (65. sırada); Notitia 16 (65. sırada); Notitia 17 (77. sırada); Notitia 18 (77. sırada); Notitia 19 (85. sırada); Notitia 20 (47. sırada); Notitia 21 (44. sırada); (Kerasounta adıyla) Notitia 7 (316. sırada), Notitia 18 (77. sırada)

⁶⁶ LeQuien, *a.g.e.*, s. 515-516; Βέης, *a.g.m.*, s. 255-262; Janin, *a.g.e.*, col. 155; ODB, s. 1123.

⁶⁷ Janin, *a.g.e.*, col. 155; Fedalto, *a.g.e.*, s. 70.

μητροπολίτης Κερασούντος Πέτρος).⁶⁸ Aynı şahsın bahsi, 1147 yılında da geçmektedir.⁶⁹

10.-11. yüzyıllara tarihlenen bir mühür, Gregorios adlı bir rahibi, kent piskoposu olarak göstermektedir.⁷⁰ 1173 yılına ait bir kayıt, aynı zamanda Ankyra metropoliti olan Michael'in Kerasous cemaatinin dini liderliği sorumluluğunu da üstlendiğini kanıtlamaktadır.⁷¹ Adı bilinmeyen bir mevkidaşı, İmparator II. İsaakios Angelos'un (1185-1195 ve 1203-1204)'un emriyle gerçekleşen bir piskoposlar toplantısına ait kayıtlarda katılımcı olarak görülmektedir.⁷² 1224-1225 yılları civarına tarihlenen bir başka mühür, kentin adı belli olmayan bir piskoposuna aittir.⁷³ Kyrillos, 1360 yılında,⁷⁴ adı bilinmeyen bir başkası 1384 tarihinde Kerasous piskoposu olarak konu edilmektedir.⁷⁵ 1393/1394 tarihli bir başka belge, Achilleas adlı bir başka piskoposunun varlığının kanıtıdır.⁷⁶ Kallistos'u 1483 yılının Ekim ayında Kerasous piskoposluk makamında buluyoruz.⁷⁷ Kent, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Trabzon metropolitliğine bağlandığı 1703 yılına kadar bir Rum Ortodoks metropolitinin makam yeri olmaya devam etmiştir.⁷⁸

Giresun Müzesi'nde bulunan mühür sayesinde Kerasous kentinde piskopos⁷⁹ olarak görev yapmış rahiplerin listesine İoannes'in ismi de eklenmelidir.

⁶⁸ Leo Allatius, *De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua consentione*, C: II, Cologne 1648, 12, col. 688; Janin, *a.g.e.*, col. 155; Fedalto, *a.g.e.*, s. 70; Venance Grumel, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, C: I, Fasikül III, Paris 1947, no. 1015.

⁶⁹ Janin, *a.g.e.*, col. 155.

⁷⁰ Laurent, *a.g.e.*, no: 1733; Janin, *a.g.e.*, col. 155.

⁷¹ Grumel – Darrouzès, *a.g.e.*, C: I, Fasikül II-III, no: 1126.

⁷² LeQuien, *a.g.e.*, col. 516.

⁷³ Vitalien Laurent, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople. IV. Les Regestes de 1208 à 1309*, Paris 1971, no. 1236; Fedalto, *a.g.e.*, s. 70.

⁷⁴ Basileios Athanasios Mystakides, "Επισκοπικοί κατάλογοι" *Επετηρίς Εταιρίου Βυζαντινών Σπουδών*, C: XI, 1936, s. 182.

⁷⁵ Jean Darrouzès, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople. C: I, Fasikül: VI. Les Regestes de 1377 à 1410*, Paris 1979, no. 2778.

⁷⁶ Darrouzès, *a.g.e.*, no. 2959; Janin, *a.g.e.*, col. 155; Fedalto, *a.g.e.*, s. 70.

⁷⁷ Janin, *a.g.e.*, col. 155; Fedalto, *a.g.e.*, s. 70.

⁷⁸ Speros Jr. Vryonis, *The Decline of medieval Hellenism in Asia Minor: and the process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century*, Berkeley, 1971, 449, not. 13.

⁷⁹ *Episkopos* (ἐπίσκοπος) ya da piskopos, Bizans kilise hiyerarşisinde her bir eyalette (*provincia*) birden fazla sayıda bulunan piskoposluk bölgelerinde (*episkope*) (ἐπίσκοπή) ruhban sınıfının disiplini (*episcopalis audentia*), doktrin meseleleri yanı sıra yetki alanındaki ruhban ve cemaatin idaresiyle ilgili her konuda en yetkili ve en yüksek rütbeli rahiplere verilen makam unvanıdır. *Episkopē* ise *episkopos* makamını tarif etmek için de kullanılan bir terimdir. Piskopos, bölgesindeki cemaatin ve kendisine tabi *chorepiskopos* adı verilen daha düşük rütbeli rahiplerin üstünde *proedros* (başkan) ve *archiereus* (başrahip) statüsünde olsa da yetki alanı eyaletin bir parçası olduğundan eyaletin en büyük kenti olan *metropoliste* (μητρόπολη) oturan daha yüksek rütbeli bir piskopos olan *metropolit* (μητροπολίτης) bağlıydı. Bölgesindeki cemaatin başkanı anlamında piskoposluk olgusunun en erken tanığı Antakyalı Aziz İgnatios (yaklaşık 100 yılı)'tur ve piskoposu kilise birliğinin kaynağı ve merkezi olarak tanımlamaktadır. Makama çıkışı, esasen onu kutsayarak atayan metropolit

13. Amphilochios monachos (11. yüzyıl)

Envanter no: 7 Bulunduğu yer: Giresun civarı. İstirdat. Ölçüsü: Çapı: 26.5 mm. Bordür çapı: mm Kalınlık: 3.95 mm. Ağırlığı: 11.70 gr. Paraleli: - Yayın: - Yayınlanmamış.

Ön yüz: Bakire Meryem büstü, cepheden, orans, haleli. Göğsünde madalyon içinde bebek İsa'yı tutuyor. Sigla: M-P –ΘV: Μητήρ Θεοῦ. Çift sıra inci bordür.

Fig. 13a (ön yüz)

Fig. 13b (arka yüz)

Arka yüz: Dört satır yazıt. Çift sıra inci bordür.

+ΘΚΕ|ΒΟΗΘΕΙ|ΑΜΦΙΛΟ|ΧΙΟΑ̅

Açılımı: Θ(εοτό)κε βοήθει Ἀμφιλοχίο (sic.) μοναχῶ

Anlamı: Theotokos, monachos (keşiş) Amphilochios'a yardım et!

tarafından onaylanırdı (II. Nikaia/İznik Konsili, Kanon 3). Bkz. ACO II, 1: “ὁ κανὼν οὕτως διαγορεύει ὥστε ἐν μίαι ἐκάστη τῶν ἐπαρχιῶν τὸ κῆρος ἔχειν τὸν τῆς μητροπόλεως καὶ αὐτὸν καθιστᾶν πάντας τοὺς ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπαρχίαν ὄντας ἐπισκόπους [Böylece kanon (kilise yasası), eyaletlerin her birinde iktidarın, eyaletin tüm piskoposlarına başkanlık eden metropolisin başına ait olduğunu ilan eder.]” Olağanüstü durumlar dışında ömürlerinin sonuna kadar görevlerinin başında olmaları beklenirdi. Piskoposluk bölgesindeki tüm dinî mülkler, hayır kurumları ve hastaneler piskoposun kontrolü altındaydı; ancak esasen bu kurumlar, piskoposa bağlı olarak çalışan *oikonomos* (*οἰκονόμος*) gibi çeşitli yetkililer tarafından kontrol edilir ve idare edilirdi. Gelirleri, kiliseye ait emlaktan elde edilen kira vb. meblağa, gönüllülük esasına dayanan ödeneklere ve bağışlara ve 11. yüzyıldan itibaren *kanonikon* ve *kaniskion* gibi kilise vergilerine dayanıyordu. Bu gelirler, sadece piskoposun ve emri altındaki dinî görevlilerin işesi için değil, aynı zamanda hastaların ve fakirlerin bakımıyla savaş esirlerinin kurtarılması yanı sıra kiliselerin bakımı için de kullanılırdı. Önemli ayrıcalıklara ve otoriteye sahip olmalarına rağmen, Bizanslı piskoposlar (bazı istisnalar dışında), Batı'daki meslektaşlarının aksine, feodal kodamanlar gibi seküler bir rol oynamadılar. Bununla birlikte çoğunlukla önemli ölçüde politik bir etkiye sahip oldular. Kıyafetleri, (daha sonraları) piskoposlara özgü *sakkos* ve *omophorion* hariç rahiplerin giydiği kıyafetlere benziyordu. Bkz. Ανδρέας Θεοδώρου-Ιωάννης Κοτσώνης, “Ἐπίσκοπος” *Θρησκευτική και Ἡθική Ἐγκυκλοπαίδεια (ΘΗΕ)*, C: V, Αθήνα 1965, s. 782-785; Théodore D. Strotmann, “L' évêque dans la tradition orientale” *Irénikon*, C: XXXIV, 1961, s. 147-164; André Guillou, “L' évêque dans la société méditerranéenne des VIe-VIIe siècles: Un modèle,” *Bibliothèque de l'École des chartes*, C: CXXXI, 1973, s. 5-19; Spyros Troianos, “Ein Synodalakt des Sisinnios zu den bischöflichen Einkünften” *Fontes Minores*, C: III, 1979, s. 211-220; Alexander Kazhdan, “Bishop” *ODB*, C: I, Oxford – New York 1991, s. 291-292. Kerasous piskoposlar listesi için ayrıca bkz. Fedalto, *a.g.e.*, s. 70.

Amphilochios, Giresun civarındaki manastırlardan birine mensup olan bir keşiş (*monachos*)⁸⁰ olmalıdır. Keşiş Amphilochios, kentin kalesinde (akropolis) kalıntıları bulunan Aziz Epiphanos Manastırı, kalede olduğu düşünülen başka bir manastır, ya da Giresun adasında olduğu düşünülen ve bugün hiçbir kalıntısına rastlanamayan Panagia Eleousa (Sinoplu Aziz Phokas) Manastırı⁸¹ ile ilişkilendirilebilir.

14. İoannes (7. yüzyıl başları)

Envanter no: 9125 Bulunduğu yer: Bilinmiyor. Satın alma. Ölçüsü: Çapı: 22 mm. Ağırlığı: 9.40 gr. Paraleli: - Yayın: - Yayınlanmamış.

Ön yüz: Bakire Meryem (Nikopoios), haleli, cepheden. Khiton ve maphorion giyiyor. Giysisinin duruş şekliinden tahta oturduğu anlaşılıyor. Ancak taht görünmüyor. Kucağında bebek İsa'yı tutuyor. Her iki yanında haç. Çelenk bordür.

Fig. 14a (ön yüz)

Fig. 14b (arka yüz)

Arka yüz: Haçlı monogram. Üstte Ⲇ, altta Ⲟ, solda A sağda N: ΙΩΑΝΝΟΒ.
Çelenk bordür.

Açılımı: Ιωάννου

Anlamı: İoannes'in (mührü).

15. Anonim

Envanter no: 9131 Bulunduğu yer: Bilinmiyor. Satın alma. Ölçüsü: 23.92 mm. Kalınlık: 5.23 mm. Ağırlığı: 14.90 gr. Paraleli: - Yayın: - Yayınlanmamış.

Ön yüz: Belirsiz bir aziz ya da Theotokos büstü. İnci bordür.

⁸⁰ Monachos (keşiş) maddesi için bkz. *ODB*, s. 1395-1396.

⁸¹ Bénéç, *a.g.m.*, s. 252; Bryer – Winfield, *a.g.e.*, s. 126-128, 129-130.

Fig. 15a (ön yüz)

Fig. 15b (arka yüz)

Arka yüz: Haçlı hitap monogramı. Tip I. İnci bordür. Üstte ω , altında T, solda Γ C, sağda I, altta B. İnci bordür.

Açılımı: $\Theta\epsilon\text{O}\text{T}\text{O}\text{K}\epsilon\text{ B}\text{O}\text{H}\Theta\epsilon\text{I}$.

Anlamı: Theotokos, yardım et!

Mührün üzerinde sahibinin kimliğini gösterebilecek bir özel isim, aile ismi ya da unvanın bulunmaması, aksine ön yüzünde (muhtemelen) Theotokos figürüne, arka yüzünde ise ön yüzle uyumlu şekilde Theotokos'a yakarış ifade eden bir monograma yer verilmesi, bu unsurların mührün eşlik ettiği mektup ile yazarını koruması ve kutsaması temennisini işaret etmektedir. Başka bir deyişle, Meryem figürü ve Meryem'e hitap eden monogram, mektup ile sahibini koruması niyetiyle kullanılmıştır. Ön ve arka yüzdeki unsurların hem mührün sahibi hem de mektubu için spiritüel bir koruyucu (phylakto/muska) işlevi gördüğü söylenebilir.⁸²

Sonuç

Bu çalışmada, Geç Roma-Erken Bizans Döneminden başlayarak (M.S. 6./7. yüzyıllar) Konstantinopolis'ten doğu Karadeniz'e uzanan yol güzergahı üzerinde bulunan Kerasous kentinde ve yer aldığı bölgede görev yapmış idarî, askerî ve dinî personele ait tarihsel kaynaklar ve eski-yeni sigilografik veriler bir araya getirilmeye çalışılmıştır. 6. yüzyıldan 12. yüzyıla kadarki döneme ait olan üç adet yayınlanmamış kurşun mühür tanıtılmıştır. Müzenin envanteri arasında yazılı kaynakların sessiz kaldığı, Giresun Müzesi'nde (paralelleri yurtdışındaki koleksiyonlarda) bulunan kurşun mühürler sayesinde varlığından haberdar olduğumuz Paphlagonia Theması douxu Theodoros Komnenos (1070-1080)'a ait iki mühür bulunmaktadır. Theodoros, bunlardan ilkinde *kouropalates* onursal unvanı ve *doux* makam unvanını taşımakta, diğerinde ise ykl. 1085 yılında terfi ettirilerek onurlandırıldığının kanıtı olarak daha yüksek nobelissimos unvanını taşımaktadır. Seleukeia ve Kıbrıs valiliği yapmış olan

⁸² Bu mührün ön yüzündeki ikonografi ve arka yüzdeki monogramın yorumlanmasında ve tarihlendirilmesinde profesyonel görüşlerini benimle paylaştığı için Dr. Robert Feind'a müteşekkirim.

Aleksios Kassianos (12. yüzyıl)'un herhangi bir unvan bulunmayan bir mührünün Giresun civarında ele geçmiş olması onun bu bölgedeki bir şahısla bağı olduğunu ve mührünün eşlik ettiği mektubunun resmî olmaktan öte şahsî olduğunu göstermektedir. Nobelissimos, kouropalates, doux, apo eparchon, illoustrios, hypatos, patrikios ve stratelātēs mühürleri, Kerasous'ta 6. yüzyılın sonu ile 12. yüzyıl başları arasının idarî, adlî ve askerî prosopografisine katkı sağlamaktadır. 11. yüzyıla tarihlediğimiz ve kent piskoposu İoannes'e ait mühür ile kent ve/veya civarındaki manastırlardan birinde keşif olduğu anlaşılan Amphilochios'a ait diğer mühür, Kerasous ve civarının kilise prosopografisine katkıda bulunmaktadır. Söz konusu sigillografik materyal, 6. yüzyıldan 12. yüzyıla kadarki dönemde Kerasous ve Pontus Polemoniakus bölgesinin idarî, askerî ve dinî personeliyle ilgili bilinenlere bir katkı sunmaktadır. Gelecekteki arkeolojik kazılarda yeni materyalin bulunması, hâlâ mevcut olan boşlukların doldurabilmesinde daha fazla katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

1. Birinci El Kaynaklar

ACO: *Acta Conciliorum Oecumenicorum (Concilium Universale Constantinopolitanum Iustiniano Habitum 1949)*, C: I-IV, eds. E Schwartz – J. Straub-R. Schieffer, Berlin-Leipzig (1927-1984).

Das Strategikon des Maurikios, Ed. George T. Dennis, E. Gamillscheg, Wien 1981.

İoannes Skylitzes: *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, Ed. Hans Thurn, De Gruyter, Berlin-New York 1973.

Kinnamos: *Ioannis Cinnami Epitome Rerum Ab Ioanne Et Alexio Comnenis Gestarum*, Ed. Augustus Meineke, Bonn 1836.

Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De ceremoniis aulae Byzantinae libri duo, C: I, Ed. J. Reiske, Corpus Scriptorum historiae Byzantinae, Bonn 1829.

Konstantinos Porfirogennitos: *Costantino Porfirogenito de Thematibus: Introduzione, Testo Critico, Commento*, Ed. A. Pertusi, Vatican City 1952.

Le Liber pontificalis texte, introduction et commentaire, C: I, Ed. Louis Marie Olivier Duchesne, Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome, 2. séries, Paris 1884.

Leo Allatius, *De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua consentione*, C: II, Iodocum Kalcovium & Socios, Cologne 1648.

Les plus anciens recueils des miracles de Saint-Demetrios et la penetrations des Slaves dans les Balkans, C: I, Ed. Paul Lemerle, Paris 1979.

MANSI, Joannes Dominicus, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima collectio*, C: I-LIII, Antonius Zatta Venetus, Florentia 1692-1769.

Maximos Confessor, Opera Omnia, *Patrologia Graeca*, C: XCI, Ed. Paul Migne, Paris 1865, coll. 641-648.

Theophanes: *The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*, eds. Cyril Mango – Roger Scott, Clarendon Press, Oxford 1997.

Theophylacti Achridensis epistulae, introduction, texte, traduction et notes par Paul Gautier, Thessalonique 1986.

Vita S. Nili Junioris, *Patrologia Graeca*, C: CXX, Ed. Paul Migne, Paris 1864, ss. 10-164.

Zosimos *Historia Nova*, Ed. Ludwig Mendelssohn, B. G. Teubner, Leipzig 1887.

2. Modern Araştırma ve İncelemeler

AHRWEILER, Helene “Recherches sur l'administration de l'Émpire byzantin aux IX-XIème siècles” *Bulletin de correspondance hellénique*, C: LXXXIV, Athènes, 1960, ss. 1-111.

ANGELOV, Dimiter, “Sur la question de l'administration des thèmes dans le despotat d'Épire et dans l'empire de Nicée (in Bulgarian)” *Byzantinoslavica*, C: XII, Prag 1951, ss. 56-75.

BARZOS, Konstantinos, *H γενεαλογία των Κομνηνών*, C: I-II, Κέντρον Βυζαντινών Ερευνών, Thessalonike 1984.

BEHŞ, Νίκος, “Η εν Κερασούντι μονή του Αγίου Επιφανίου και ο μητροπολίτης Αλανίας Νικόλαος: (δύο έγγραφα των ετών 998 και 2 Μαΐου 1024)” *Αρχαίον Πόντου*, C: XVI, Αθήνα 1951, ss. 255-262.

BELKE, Klaus, *Tabula Imperii Bizantini (TIB)*, Band IX, *Paphlagonien und Honorias*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1996.

BERBERIAN, Haïg, “Nicéphore au cou tors” *Byzantion*, C: VIII, S: 2, Leuven 1933, ss. 553-554.

BERGER, Albrecht, “Illustris,” *Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, C: IX, Stuttgart 1914, ss. 1070-1085.

BEŠEVĽIEV, Veselin Ivanov, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Akademie-Verlag, Berlin 1964.

BRUBAKER, Leslie - HALDON, John, *Byzantium in the Iconoclast Era, ca. 680-850: A History*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

BRYER, Anthony-WINFIELD, David *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Washington 1985.

BULGURLU, Vera, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans Kurşun Mühürleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

BURY, John Bagnell, *The imperial administrative system in the ninth century, with a revised text of Kletorologion of Philotheos*, Oxford University Press, London 1911.

CHALANDON, Ferdinand, *Jean II Comnène et Manuel I Comnène*, Alphonse Picard et Fils, Paris, 1912.

CHAZIPSALTES, Kostas, Σημειώσεις αναφερόμενοι εις την ιστορίαν της βυζαντινῆς Κύπρου: Καθηγήτρια. Presented to Joan Hussey, Ed. J. Chrysostomides, Porphyrogenitus, Camberley 1988, ss. 345-351.

CHEYNET, Jean Claude, “Du stratège au duc: Chronologie de l'évolution au cours du XIe siècle,” *Travaux et Memoires*, C: IX, Paris 1985, ss. 181-194.

CHEYNET, Jean Claude, “Les sceaux du musée d'Iznik” *Revue des études byzantines*, C: XLIX, Paris 1991, ss. 219-235.

CHEYNET, Jean Claude, *Byzantine Seals, The Zacos Collection, Part I (7 October 1998), Auction 127*, (from the Zacos Collection), Spink, London 1998.

CHEYNET, Jean Claude, “L'iconographie des sceaux des Comnènes, Siegel und Siegler,” *Akten des 8. Internationalen Symposions für Byzantinische Sigillographie*, Berlin 2005, ss. 53-67.

DARROUZÈS, Jean, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople. C: I, Fasikül: VI. Les Regestes de 1377 à 1410*, Institut Français d'Études Byzantines, Paris 1979.

DARROUZÈS, Jean, *Notitiae Episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, Institut Français d'Études Byzantines, Paris 1981.

DEMİRER, Ünal – ELAM, Nilgün, “Lead Seals of the Kibyra Excavations” *Adalya*, C. XXI, Antalya 2018, ss. 245-277.

DÖLGER, Franz, *Byzantinische Diplomatie: 20 Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner*, Buch-Kunstverlag Ettal, Ettal 1956.

ELAM, Nilgün– WASSILIOU SEIBT, Alexandra Kyriaki, “Ist Andronikos Synadenos einmal (um die Mitte des 12. Jahrhunderts) in normannische Gefangenschaft (in Sizilien) geraten?,” *Byzantinische Zeitschrift*, 2021, C: CXIV/1, s. 1–8.

Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, C: XVII, Αθήνα 1941, ss. 208–274.

FEDALTO, Giorgio, F. *Hierarchia Ecclesiae Constantinopolitanae: series episcoporum ecclesiarum christianarum orientalium*, I, Messaggero, Padova 1988.

GALATARIOTOU, Catia, *The Making of a Saint: The Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge University Press, Cambridge 1991.

GRUMEL, Venance, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople. C: 1. Les actes des patriarches Fasikül 3: Les regestes de 1043, Socii Assumptionistae Chalcedonenses*, Paris 1947.

GRUMEL, Venance-DARROUZÈS, Jean, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople, C: I, Fasikül II-III, Les Regestes de 715 à 1206*, Institut français d'études byzantines, Paris 1989.

GUILLAND, Rodolphe, *Recherches sur les institutions Byzantines*, C: I-II, Adolf M. Hakkert, Berlin-Amsterdam 1967.

GUILLAND, Rodolphe, “Les logothetes”, *Revue des Etudes byzantines*, C: XXIX, Paris 1971, ss. 5-10.

GUILLAND, Rodolphe, *Titres et fonctions de l'Empire byzantin*, Variorum reprints, London 1976.

GUILLAND, Rodolphe “Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin III. L'apoearque”, *Byzantinoslavica*, C: XXIII, S: 1, Prag 1982, ss. 30-44.

GUILLOU, André, "L'évêque dans la société méditerranéenne des VIe-VIIe siècles: Un modèle," *Bibliothèque de l'École des chartes*, C: CXXXI, Paris 1973, ss. 5-19.

HALDON, John *Byzantium in the 7th century. The Transformation of a Culture*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

HERRIN, Judith, "Realities of Byzantine Provincial Government: Hellas and Peloponnesos, 1180-1205", *Dumbarton Oaks Papers*, C: XXIX, Washington 1975, ss. 253-284.

HILL, George, *A History of Cyprus*, C: I, Cambridge University Press, Cambridge 1940.

JANIN, Raymond, "Cérasonte," *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, C: XII, Turnhout 1953, ss. 154-155.

JUGIE, Martin, "Un opuscule inédit de Néophyte le Reclus sur l'incorruptibilité du corps du Christ dans l'Eucharistie" *Revue des études byzantines*, C: VII, Paris 1949, ss. 1-11.

LAURENT, Vitalien, "Notes de titulature byzantine" *Echos d'Orient*, C: XXXVIII, S: 195-196, Paris 1939, ss. 362-364.

LAURENT, Vitalien, *Documents de Sigillographie Byzantine: La Collection C. Orghidan*, Presses universitaires de France, Paris 1952.

LAURENT, Vitalien *Les sceaux byzantins du médaillier Vatican*, Biblioteca apostolica vaticana, Vatican City 1962.

LAURENT, Vitalien, *Le corpus des sceaux de l'Empire byzantin*. C: V/2, Publications de l'Institut français d'études byzantines, Paris 1963.

LAURENT, Vitalien, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople. IV. Les Regestes de 1208 à 1309*, Institut français d'études byzantines, Paris 1971.

LAURENT, Vitalien *Le corpus des sceaux de l'Empire byzantin*, C: V/3, Publications de l'Institut français d'études byzantines, Paris 1972.

LE QUIEN, Michel, *Oriens Christianus in quatuor patriarchatus digestus quo exhibentur ecclesiae, patriarchae caeterique praesules totius orientis*, C: I, Ex Typographia regia, Paris 1740.

MAGDALINO, Paul, "Paphlagonians in Byzantine High Society," In: *Byzantine Asia Minor (6th -12th century)*, Ed. S. Lampakis, Athens 1998, ss. 141-50.

MANGO, Cyril, "Chypre carrefour du monde byzantin" *XVth Congres International d'Études Byzantines, Rapports et co-rapports*, C: V, Athens 1976: ss. 3-13.

McGEER, Eric – NESBITT, John – OIKONOMIDES, Nicholas, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, C: IV. *The East*, Dumbarton Oaks, Washington 2001.

METCALF, David, Imperial Involvement in the Governance of Cyprus during the years 653-965", *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes*, c: XLIII, Paris 2013, ss. 127-136.

MORDTMANN, Andreas David, "Μολυβδόβουλλα Κομνηνών," *Memoires du Syllogue littéraire grec de Constantinople, Supplément archéologique*, C: XIII, Paris 1879-1880, ss. 44-49.

MORRISSON, Cecile-SEIBT, Werner, “Sceaux de commerciaux byzantins du VIIe siècle trouvés à Carthage,” *Revue Numismatique*, C: XXIV, Paris 1982, ss. 222-241.

MYSTAKIDES, Basileios Athanasios, “Επισκοπικοί κατάλογοι” *Επετηρίς Εταιρίου Βυζαντινών Σπουδών*, C: XI, Αθήνα 1936, ss. 139-238.

NESBITT, John – OIKONOMIDES, Nicholas, *Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, III. West, Northwest, and Central Asia Minor and the Orient, Dumbarton Oaks, Washington 1996.

NICHANIAN, Marc, “La distinction à Byzance: société de cour et hiérarchie des dignités à Constantinople (VIe-IXe s.),” *Travaux et Memoires*, C: XVII, Paris 2013, ss. 579-637.

OIKONOMIDES, Nicholas, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris 1972.

OIKONOMIDES, Nicholas, “L’évolution de l’organisation administrative de l’Empire byzantin au XIe siècle (1025-1118),” *Travaux et Mémoires*, C: VI, Paris 1976, ss. 126–152.

OIKONOMIDES, Nicholas, “Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi”, *Dumbarton Oaks Papers*, C: XL, Washington 1986, ss. 33-53.

Oxford Dictionary of Byzantium (ODB), C: I-III, Ed. Alexander Kazhdan, New York – Oxford 1991.

PBE: *Prosopography of the Byzantine Empire*

PETRIDES Sophrone, “Plombs byzantins,” *Échos d’Orient*, C: V, S: 5, Paris 1902, ss. 305-307.

POLEMIS, Demetrios Ioannes, *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*, Athlone press, London 1968.

Prosopography of the Byzantine World (PBW)

Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit (PmbZ)

RAGIA, Efi, “The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire (ca. 600-1200): I.1. The Apothekai of Asia Minor (7th - 8th c.),” *Byzantina Symmeikta*, C: XIX, Athens 2009, ss. 195-243.

ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Αλέξιος, *Θέμα Χαλδίας. Η Μικρά Ασία των θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των Βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7^{ος}-11^{ος} αι.)*, Ed. Tilemachos Lounghis, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών (ΕΙΕ), Αθήνα 1998

SCHLUMBERGER, Gustave, *Sigillographie de l’Empire Byzantine*, E. Leroux, Paris 1884.

SEECK, Otto, “Dux” *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, C: V/2, Stuttgart 1905, ss. 1869-1875.

SEIBT, Werner, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich, Kaiserhof*, C: I, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1978.

SEIBT, Werner-WASSILIOU SEIBT, Alexandra, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich*, C: II, Zentral und Provinzialverwaltung, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2004.

ΣΙΓΑΛΑΣ, Αντώνιος, “Νικήτα αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, εις τα θαύματα του Αγίου Δημητρίου,” *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, C: XII, Αθήνα, 1936, ss. 317-360.

SINCLAIR, Thomas Alan, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, C: II, Pindar Press, London 1987-1990.

SPECK, Paul-SODE, Claudia, *Byzantinische Bleisiegel in Berlin*, C: II, R. Habelt, Bonn 1997.

STEIN, Ernest, *Histoire du Bas-Empire. De la disparition de l'empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565)*, C. 2, Desclée De Brouwer, Paris-Bruxelles-Amsterdam 1949-1959.

ΣΤΡΑΤΟΣ, Ανδρέας Ν., «Κουροπαλάται κατά τον Ζ' αιώνα, Βυζαντινά, C: V, Θεσσαλονίκη 1973, ss. 51-56.

STROTMANN, D. Théodore, “L' évêque dans la tradition orientale” *Irénikon*, C: 34, Chevetogne 1961, ss. 147-164.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ανδρέας – ΚΟΤΣΩΝΗΣ, Ιωάννης, “Ἐπίσκοπος” *Θρησκευτική και Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια (ΘΗΕ)*, C: 5, Αθανάσιος Μαρτίνογ, Αθήνα 1965, ss. 782-785.

TREADGOLD, Warren, *Byzantium and Its Army, 284–1081*, Stanford University Press, Stanford 1995.

TROIANOS, Spyros, “Ein Synodalakt des Sisinnios zu den bischoflichen Einkünften” *Fontes Minores*, C: 3, Frankfurt am Main 1979, s. 211-220.

VITALE Marco, “‘Priest’- ‘Eparchy-arch’- ‘Speaker of the Ethnos.’ The Areas of Responsibility of the Highest Officials of the Eastern Provincial Imperial Cult”, *Mnemosyne*, C: LXIX, S: 1, Leiden 2014, ss. 1-30.

VRYONIS, Speros Jr., *The Decline of medieval Hellenism in Asia Minor: and the process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century*, University of California Press, Berkeley 1971.

WASSILIOU-SEIBT, Alexandra, *Corpus der byzantinischen Siegel mit metrischen Legenden Teil 2: Einleitung, Siegellegenden Von NY Bis Inklusiv Sphragis*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2016.

WINKELMANN, Friedhelm, *Byzantinische Rang und Amterstruktur im 8. und 9. Jahrhundert: Faktoren und Tendenzen ihrer Entwicklung*, Akademie-Verlag, Berlin 1985. “

ZACOS, George – VEGLERY, Alexander, *The Byzantine Lead Seals*, C. I, Verlag Augustin, Basel 1972.

ZACOS, George – NESBITT, John W., *The Byzantine Lead Seals*, C. II, Benteli, Bern 1984.

ZADORNOV, Alexander, “Territorial Dioceses and Ethnic Episcopies in the Structure of the Church Organization of the First Bulgarian Kingdom (Canonical Aspects)”, *Slověne*, C: 5/1, Moscow 2016, ss. 121-135.

ZAKYTHINOS, Dionysios, “Μελέται περί τῆς διοικητικῆς διαρρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει.” *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, C: 17, Αθήνα 1941, ss. 208–274.